

प. ६
स्नानचारीमेखलांगदीत्वांअमुकनामाहंअमुष्यामुष्यायणयोःपदयोःस्थानेस्नानकस्यपृथ्यंतेननामगोत्रप्रद
उंस्ते॥असावित्यत्रंप्रथमांत॥तथा॥इदमहंअमुकशर्माअमुष्यअमुकशर्मणःउतामुष्यअमुकशर्मणः
आमुष्यायणस्यअमुकगोत्रस्यअपाप्मानमपगृह्णामि॥उत्तरतःस्नानकस्यनाम॥अमुकशर्मासोद्विष
इत्युदुंबरसूत्रेदभंस्तंबेचोपगृह्णतिएवंविदिताभिरस्मयुक्तशीताभिरद्रिगापोद्विषतितिसृभिर्द्वि
ष्यवणांइतितिसृभिश्चसृत्स्नापयेत्॥अनाद्यायव्यूहध्वंदीर्घायुरदमंनदीभूयासंसोमोराजायमा
गम-समेमुखंप्रवेक्ष्यतिभगेनसद्वचचसां॥इत्यौदुंबरेणदतोधावते॥स्नानीयेनोदुर्त्यस्नात्वा॥सोमस्य
तनूरसितनुवंमेपाहि॥स्वासातनूराविज्ञा॥इतिनूतनंवासःपरिधाय॥नमोग्रहायचाभिग्रहायचन
मः॥इतिपूर्वसुराभिवंदनंप्रतिनमस्कारं॥

सूर्यादिदेवताभ्यः प्रतिदिशं च दत्वा ब्राह्मणेभ्यश्च दत्वा असुरसमूहयोगंधोगं धर्षणुचयचक्रः।
देवो योमानुषोगंधः समागंधः सुरभिर्जुषतामित्यात्मानमनुलिष्ये इयमोषधेऽत्रायमाणा स
हमाना सह स्वती ॥ समादिरण्यवचं संब्रह्मवचं सिनं माकरोतु इति मणिं सोवर्णं सोपधानं सूत्रप्रो
तं सोदकपाने त्रिः प्रदक्षिणं परिप्लाव्य अपाशोस्युरो मे माशं सारीः शिवो मोपतिष्ठस्व दीर्घायुत्वा
यशतशारदाय । शतं शरद्व्यः आयुषेव चं से जीवात्वयि पुण्याय । इत्यर्धं च त्रयेण कंठे बध्वा
वाद्रमणिं चैवं कृत्वा सव्येषाणो वृक्षं विधीयात् ॥ द्वितीयं नूतनं वासो गृहीत्वा रेवतीं स्तूत्या
दिभिः विभजासि जावन्तित्यंते रूपने यन वदहृतं मुत्तरे वासो धत्वा तस्य दशांयां प्रवर्तते कृणां भर
णद्वयं प्रबध्यद्व्यां मादायाऽये न नयन् ॥ ॐ आयुष्यं वचं स्पं सुवीर्यं रायस्याथ मोद्विदं ॥

प्र.
५७

इदं हिरण्यं ज्ञेयं यायां विशातादिमां ॥ स्वाहा हिरण्या ये दं ० १ ॥ उच्चैर्वाजिपृतनाजिसवासादंध
नं जयं ॥ सर्वाः समृद्धीर्ज्ञेयौ हिरण्ये सिन्धुमादिताः स्वाहा हिरण्या ये ० २ ॥ शुभमहं हिरण्य
स्पितुरिवनामाग्रभेषं ॥ तं मा हिरण्यवर्चसंपूरुप्रियं कुरु स्वाहा ॥ हिरण्या ये ० ३ ॥ प्रियं मा
देवेषु कुरु प्रियं मा ब्रह्मणे कुरु ॥ प्रियं विश्वेषु कुरु प्रियं ॥ राजसुमा कुरु ॥ स्वाहा हिरण्या ये
० ॥ ४ ॥ याति रश्मीनि पद्यसे दं विधरणी इति तां धत्वा घृतस्य धारया यजे सः राधनी महः
स्वाहा सः राधन्ये ० ५ ॥ सः राधन्ये देव्ये स्वाहा सः राधन्ये देव्ये ० ६ ॥ प्रसाधन्ये देव्ये स्वा
प्रसाधन्ये देव्ये ० ७ ॥ संम्राजं च विराजं च भिश्रीर्या च नो गृहे ॥ लक्ष्मीराष्टस्य यामुखेतया

मासं स ज्ञामसि स्वाहा ॥ लक्ष्म्यै ॥ इत्यष्टावाऽप्राहुतीर्हृत्वा समिसन्न हने नगेनो हृत्वा जयादिव्यसराष्ट्र
भूत ब्रह्मविसर्जनांते । आयुष्यमित्यष्टोभमंत्रैरे वै कं प्रवर्तदक्षिणे कर्णे नि धायै तैरे वसव्ये हृताय । शुभि
के शिर आ रो ह शो भयंती मुखं ममु ॥ मुखं हि म म शो भ य भू वाः संच भ गं कुर ॥ इति स्त्रजं शिरसि नि धा
य यामा ह र ज्जिम दग्निः श्र धायै कामा यान्यैः । इमां त्वा मपिन स्यै मं भगे न सह वचं सा इति व ध्राति अन्यामा
त्तिकां कंठे नि धाय यः दं ज न त्रै क ग रं जा तं हि म व त उपार । ते न वा मां जने ते जे से व चं से व त्वा य च । इति त्रै
क कु दे नां जने न अक्ष्णो र ज न द धात् । नो चेत । मयि पर्व त इ र षं मयि पर्व त व र्चं सं मयि पर्व त भेष जं मयि प
र्व ता यु षं इ त्यां तो य न्मे व र्चः परा ग त मा त्मान मु पति ष्ठा ति । इ दं त ल्यु न रा दे दे दी र्घा यु त्वा य व र्चं से इ त्या द श
र्मा शे त । प्रति ष्ठे स्थो दे व ता नां मा मा सं त प्तं ॥ इत्युपान हो प्रति मुख प्रजापतेः शरणमसि ब्रह्मणः ॥

इतिर्विश्वजनस्य ॥ उायासि सर्वतो मामावाहि ॥ इति उत्र माहायदेवस्य त्वया हि भ्यामाहरेदुषतो बधा
येदस्य वज्रोसिवा ब्रह्मः शर्म मे भक्तयत्पापं तं निवारय ॥ इति वैष्णवं देवमाहायं - मार्गशक्लं सद्रव्यं अ
स्मिन्ननूतनवस्त्रे बध्वांसे निधाय पुनरन्येन नूतनेन वाससाङ्गिरो वेषनं कृत्वा श्रीमहाज्ञयातीर्थया
त्रां कुरिष्यत्यनुज्ञातो गच्छेत् ॥ अथ विवाहार्थमिच्छवं धुनि धेनुपयान् च त्वां च लोस्मीषाट्टिकमुताया
चम्यवाचं यच्छति ॥ तथा चापस्तंबः ॥ सोषानको जलस्थो वा मुक्तकेशशिखापिवा ॥ सोस्मीषाट्टिकमुताया
कः प्रौढपादस्तयो नरः ॥ दुर्दैशो प्रपदश्चेवना बालः श्रुतिमानुयात ॥ वायं च छत्यानक्षत्रोद्दशादुदि
तेषु प्राची मुदीची वादिशामुपनिष्क्रम्य ॥ देवीः षड्वीररुणः शृणोत विश्वे देवास इह वीरयश्च ॥ इति हि
शमुपस्थापः माहास्मद्भिन्नजयामातनूभिर्मारवा मादुषते सोमराजन ॥ इति नक्षत्राणि चंद्रमसं च

पश्चाद्यनमस्कृत्यनादीमुखंभोजनंक्रुयात्।परिदूतवाससीशिशोवेष्टनंचशंखलादिकं।छत्रोपानतकर्म
तुदंडांश्चएकांगोपयस्विनीसवत्सांभ्रंरुतांचत्रह्मणेदद्यात्॥तथाच।स्नातकोत्रह्मणेदद्यात्पयों
त्यचवाससी।कुस्मीषशंखलादीनिदद्यात्त्रह्मणेचरमिति॥ततोबंधुभिःसहभुंजीयात्।अथापरंस्ना
नंतूष्मीमेवतीर्थेस्नात्वातूष्मीसमिधमादधाति॥गान्धिकांगोमृत्यवान्नास्त्राणायदत्वगविवाहंक्रुयात्॥
अज्ञाजनर्द्धीपुरपोत्तमोयंश्रीविश्वनाथंश्रुतिकर्ममान्य॥विश्वप्रकाशगभिधपदुतौतत्तवावभूत्मानुक्
कर्मसांगं॥इतिविश्वप्रकाशेस्नातकव्रतंसमाप्तं॥॥अथस्नातकाचार्यो गुरुं दृग्त्वा गुरुं आचार्यं च
प्रणमेत्।तत्र गुरुं धूपकं च सर्वं क्रुयात्॥तथा।स्नातकाचार्यराजत्विंकुश्वगुरेभ्यःप्रक्षीयते॥मधुप
कं परस्तात्तेवत्सरादागदीयद्दि॥अथगुरुं विष्टरोविष्टरोविष्टरःप्रतिगुरुं ह्यतामिति कूर्चं ददाति॥स्ना

तत्र शिष्यः प्रतिगृह्णाति राष्ट्रभद्रमीत्युदगग्रे कूर्च उपविशति । इत्यासने कूर्च उपविश्यापः पाद्या इति गुरुः प्राह-
आपः पादावने जनीरिति शिष्यः स्ता आपो भिमं यस्वयमेव पादो प्रक्षाल्य मयिमद इति मयिमद इति यजुषात्मा
त्मानं प्रत्यभि मद्रोत् । कूर्चाभ्यां परिगृह्य मन्मयेनादृणीया आप इत्यक्त आमागान्नित्यभि मं व्यां जलवक देश
आनीयमाने विराजो दोहोसीति यजुर्जस्वा इति पुरस्तात्तर्न यमानं समुद्रं इत्यभि मंत्रयते । अत्र वा सो गवा
द्वि यज्ञोपवीतं यथा शक्ति दत्वा कांस्यन वर्षे यसा विधाय कूर्चाभ्यां परिगृह्य मधुपर्क इति त्रिरत्ने त्रेव्ये विद्या
या इति द्वाभ्यां मधुपर्क मभि मं व्या मृतोपस्तरणमसीत्यपः पीत्वा यन्मधुन इति मधुपर्क त्रिः प्राश्या मृतापि
धानमसीति अपः पीत्वा स्वामेदोरित्युक्ते गौरसाविति यजुषाभि मंत्रयते ममा मुष्यति स्वदा तनाम्नोः य
छं न योगिर्देशं यज्ञो बधंतामित्युपाः श्रुतो मुत्सृज्यते त्युच्चैरुक्ता विसर्जयेन्निह मं नं भूतमित्युक्ते सावि

प्र.

२०

र्शनाद्गारद्वौ ज्ञेयविवादः । अन्येषां तु प्रवरेष्वेकवर्षानुवृत्तावपिनविवादः । शांद्दिकानां चतुर्थं प्रवरमात्रेकरय
 पानुवृत्त्यभावेपित्रिष्वपिप्रवरान्तरेषु दर्शनात्कश्यपे रविवादः । लौगाक्षीणाद्भ्यामुष्याथणत्वात्करयपेव
 सिद्धेरविवादः । इति । अत्रगोत्रप्रवराणांस्वरूपमाहाप्रवरपाठाद्वर्गंतव्यं । तत्रमहांतप्रवराएकद्वित्रिपंचा
 र्षेयार्धनपंचाशद्वैतानामपिगोत्राणांगणशुच्यंते । तावतेवापेक्षितसिद्धेः । यथा । वत्सानां भार्गवः
 च्यवनाप्रवानोर्वृत्रामदग्न्येति । विंदानां भार्गवच्यवनाप्रवानोर्विदेति । आर्षिषेणानां भार्गवच्यवना
 प्रवानोर्वृत्रामदग्न्येति । नामदग्न्यानां भार्गवच्यवनाप्रवानोर्वृत्रामदग्न्येति ॥ ४ ॥ एतेसमानप्रवराः ।
 अधार्धिकज्ञषितुत्यत्वात् । यस्कानां भार्गवकीतद्व्यसावेदसति ॥ ५ ॥ मित्रध्रुवाणां भार्गववाप्य
 श्वदेवोदासति ॥ ६ ॥ वेण्यानां भार्गववेण्यपार्थेति ॥ ७ ॥ एतेभार्गवानुवृत्तावपिनमिथः समानप्र

भृगुमुक्तेतिवचनात् ॥ श्रुन कानां शो न केतिवा ॥ गार्त्समदेतिवा ॥ अबगोत्र प्रवर भे शेषगणोत्वेन पक्षे
प्रवरैक्यादविदाहः ॥ एते सप्त भृगवः ॥ अथांगिरसा गौतमा भरद्वाजाः ॥ शुद्रुश्चेति त्रिविधाः ॥ तेषु गौत
माः स्तावन्न ॥ आयास्यानामांगिरसायास्यगौतमेति ॥ १ ॥ शृणरुतानामांगिरसानृणरुतगौतमेति २
कौमंडुकानामांगिरसौदकृपाकाक्षीवतगौतमकौमंडुकेति ॥ ३ ॥ दीर्घतमानामांगिरसौदक्यकाक्षीवत
गौतमदीर्घतमेति ॥ ४ ॥ कारेणुपालानामांगिरसगौतमकारेणुपालेति ॥ वामदेवानामांगिरसगौ
तमवामदेवेति ॥ ५ ॥ औशनसानामांगिरसौशनसगौतमेति ॥ ६ ॥ एते सप्त गौतमांगिरसाः समान
प्रवराः ॥ अर्थाधिक्यं कर्णितुल्यत्वात् ॥ भरद्वाजानामांगिरसवार्दस्यत्यभारद्वाजेति ॥ १ ॥ शैश्यायणा
नामांगिरसवार्दस्यत्यभारद्वाजनांदनमातवधसेति ॥ २ ॥ गर्गाणामांगिरसवार्दस्यत्यभारद्वाज

गार्ग्येति। आंगिरस गार्ग्येति वा ॥ ३ ॥ त्रय एव भारद्वाजसंगीरसाः समानप्रचराः। अर्धाधिक
कृत्स्नितुल्यत्वात्। गार्ग्याणां त्र्यार्षेयपक्षे अर्धाधिक कृत्स्नितुल्यत्वाभावेति ॥ पक्षे समानप्रचरत्वात् ॥
भरद्वाजेरविवादः ॥ विष्णुश्चानामांगिरसपौरुत्साश्चासदस्येति ॥ १ ॥ कएवानामांगीरसांतमीटकाण्वे
ति ॥ दूरितानामांगीरसां वरीषयो वनाश्वेतीति ॥ ३ ॥ संरुतीनामांगीरससां दूर्यगोर्द्वितीति ॥ ५ ॥ रथीतरा
णां मांगीरसवे रूप्यरथीतराति ॥ ५ ॥ मुद्रुकानामांगीरसनाभ्यां श्वमोडुत्येति ॥ ६ ॥ कृपीनामांगीरसामक्षप्य
वाक्ष्येति ॥ ७ ॥ एते सप्तशुद्धांगिरसाभिन्नप्रचराः। आंगिरसः नुरुत्तामपि आंगिरसं मुनेति च चनात्। अत्राणा
मात्रेयार्चनानसंशयाच्चेति ॥ १ ॥ गविष्ठिराणामात्रेयार्चनानगविष्ठिरेति ॥ २ ॥ वाभ्रुकानामात्रेयार्चनानद्वा
वाभ्रुकेति ॥ ३ ॥ मुद्रुकानामात्रेयार्चनानशुषोर्वीतयेति ॥ ४ ॥ एते च समानप्रचरुत्यर्थात्वात्। काश्यपामांका

१ यथा व-सारने भ्रूवेति । १ । रेभाणां काश्यपावत्साररेभ्येति । २ । शंङ्कानां काश्यपावत्सारशंङ्कित्येति ३ ।
काश्यपावत्सारवैदलेति वा ॥ काश्यपावत्सारसिलेति वा ॥ शंङ्कित्येति वा ॥ इति चतुर्था प्रवराः ॥
लोकाक्षीणाकाश्यपावत्सारवासिष्ठेति ॥ १ ॥ एते ४ समानप्र० । काश्यपानुश्लेः शंङ्कानां चतुर्थप्रवरे
काश्यपानुश्लेभावेपि त्रिभिः प्रवरेः समानप्रवत्वात् काश्यपैरविवादः ॥ लोकाक्षीणावासिष्ठपदानुश्ल
त्याङ्गामुष्यायणत्वाद्वासिष्ठैरप्यविवादः ॥ वसिष्ठानां वासिष्ठेति । १ । कुण्डिनानां वासिष्ठमैत्रावरुणकौ
टिन्येति । २ । उपमन्यूनां वासिष्ठेन्द्रप्रमदभरदुसुश्वेति । ३ ॥ पराशराणां वासिष्ठशक्तिपराशरेति ॥
४ ॥ एते वासिष्ठाः ४ समानप्र० ॥ कुशिकानां वैश्वामित्रदेवरातौदलेति ॥ १ ॥ रोहितानां वैश्वामित्राष्टक
रोहितेति ॥ २ ॥ रोथकानां विश्वामित्ररोथकरैवेति ॥ ३ ॥ विश्वामित्राणां वैश्वामित्रारसदेवतरसेति ॥ ४

मौजायनां विश्वामित्रमाधु रंभे मौजेति । ५॥ धनंजयानां विश्वामित्रमाधु उंद्रसधनंजयेति । ६॥ कन
कानां विश्वामित्रकात्याकीलेति । ७॥ इंद्रकोशिकानां विश्वामित्रे इंद्रकोशिकेति । ८॥ अघमर्षणानां विश्वा
मित्राघमर्षणकोशिकेति । ९॥ पौराणां विश्वामित्रपौराणेति ॥ १०॥ एतेषां कुशिकानां विश्वामि
त्रपदानुवृत्यामिथः समानप्रवरं ॥ अगस्ती नामागस्त्यदाद्व्यच्युतध्रुवादेति ॥ १॥ दार्भवाहनामां
आगस्त्यदाद्व्यच्युतदार्भवाहनेति ॥ २॥ सांभवाहनानां आगस्त्यदाद्व्यच्युतसांभवाहनेति । ३॥ सोम
वाहनानां आगस्त्यदाद्व्यच्युतसोमवाहनेति । ४॥ येनवाहनानामागस्त्यदाद्व्यच्युतयाज्ञवादेति ॥ ५॥ अ
गस्तीनां सर्वेषां आगस्त्यपदानुवृत्यामिथः समानप्रवरत्वमिति प्रवरनिर्णयः ॥ ॥ संग्रहश्लोकाः ॥ ए
कोपि च मुनिर्येषां प्रवरेषु नुवर्तते । स गौत्राः स्तेष्विथो ज्ञेयाः भृगुमंगिरसंविना ॥ शुनकास्युर्गसमदेः

काश्यपेः शांदिताअवि॥ भारद्वाजेः स्रथागर्गाः पक्षेतुत्यर्षिदर्शनात्॥ यथा। अवनोगोतमोगस्यो
भरद्वाजोत्रिकश्यपो॥ विश्वामित्रोवसिष्ठश्चयदूणप्रवरेशमी॥ वर्ततेतेसगोत्रास्युः कश्यपेः शांदिता
स्रथा॥ शुनकास्युर्गुप्तसमदेः भारद्वाजेश्वर्गर्गाः इति॥ अत्रप्रमादेनसमानगणगोत्रप्रवरकुन्योद्गूदे
शानोत्रकालेमात्रदेनांबिभ्रयात्॥ गर्भश्चेदुत्पन्नः सनपुष्यति॥ काश्यपोभवति॥ गोत्रेणनात्वाग
ऊनारुतत्यगः॥ तदुत्पन्नः श्वेदुल्लवद्वति॥ श्राद्धमपिसगोत्रप्रवरायनदेयमित्याहुः॥ प्रवरविज्ञानात्
विहीनोभवति॥ एतत्समस्तसंधार्यनिश्चितंदास्यामीतितेषामुक्तेतेरुदंगच्छति॥ ॥ अथमतांतरं॥ स
र्वसमानगोत्रास्युरितिगाणगारिः कथंस्वप्रीसूक्तानिभवेयुः॥ कथंप्रयाजादुत्यपि॥ नगोनोत्रास्युरिति
शौनकः॥ तंत्राणां व्यापित्वात्॥ गृह्यतिगोत्रान्वयाविशेषात्॥ तस्यराधिरनुरोधिः॥ सर्वेषांप्रवराः स्त्वा

वर्तेरन् । आ वाप धर्मितात् । जामदग्न्यावत्साद यः पंचावेष्याः । यथा भार्गव व्यावना प्रवान ओर्व आर्षि
षेणेति । विंशती भार्गव व्यावना प्रवान ओर्व विंदेति ॥ ४ ॥ यस्कावाधूल मोन मौकशार्क राक्षिसा छिसावर्षि
शाकं कायन देवं त्या यना नां भार्गव वै न ह व्यसावेत स इति ॥ ज्येष्ठानां भार्गव सैन्यपार्थेति ॥ मित्रध्रुवां ।
भार्गव देवोदासराध्यश्चेति । श्रुन कानां भार्गवशौन कागर्भमदेति । गीतमाना मांगिरसायास्य गीत
मेति ॥ १ ॥ उतथ्याना मांगिरसोत्थ गीतमेति ॥ २ ॥ रादृगणाना मांगिरसरादृगण गीतमेति ॥ ३ ॥ सोम
रात्तिकाना मांगिरससोमरात्ति गीतमेति ॥ ४ ॥ वामदेवाना मांगिरसवामदेव गीतमेति ॥ ५ ॥ दृदुक्थाना
मांगिरसवार्दुक्थ गीतमेति ॥ ६ ॥ पृषदृशाना मांगिरसपार्षदृश वै रूपेति । अष्टादशा इत्येके ब्रुवते ।
अतीत्यांगिरसं । अष्टादशा पौरुक्त्सत्रासदस्येति । ऋक्षाणा मांगिरसवार्दुस्यत्यभार द्वात्रिंशद्वनमा

तुर्वचसीति । काशीवतानामांगिरसगौतमोथिजकाशीवतेति । दीर्घतमसामांगीरसोतथ्यदैर्घ्यतमसेति ।
। भारद्वाजाग्निवेश्यानां आंगिरसवार्हस्पत्यभारद्वाजेति । मुद्गलानामांगिरसभाग्याश्वमोद्ग्येति ॥
ताक्ष्यं देके ब्रुवते । प्रतीत्यांगिरसंताक्ष्यं भाग्याश्वमोद्ग्येति । विष्णुवृक्षानामांगीरसपोरकुत्सवास
दस्यवेति । गार्गाणामांगिरसवार्हस्पत्यभारद्वाजगर्ग्येति । आंगिरससैन्यगाग्येति वा ॥ दारित
कुत्सपिंगशंखदर्भभैमगवानां आंगिरसांबरीषयोवनाश्वेति । संरुतिपूतिमाषतंदिषंबुभैमगवानां
आंगिरसगौरीवीतसांरुत्येति । शुकुगौरीवीतसांरुत्येति वा ॥ ३ ॥ कृष्णानामांगीरसाज्जमीढकण्वेति ।
। घोरमिहेके ब्रुवते । अवरुष्याज्जमीढं । आंगिरसघोरकाण्वेति । कृषीनामांगिरसामक्षय्यवार्हस्पत्येति ।
अथशुंगशुंगशूर्यः भारद्वाजाः शुंगाः कृताः शुंगशूर्यः ॥ तेषामुभयतः प्रवृणीते एकमितरतोद्ग्वि

तरतः। नदिचतुर्णां प्रव रोस्तिनपंचानां। आंगिरसवार्हस्यत्यशुंगभारद्वाज्जेत्यादि। कपीप्रसिद्धाबुद्धि
ताविद्द्वौ स्वतंत्र एकस्वपरोस्वतंत्रः। तत्रस्वतंत्रस्य कपेर्विवाहमिष्योभरद्वाजकलेनचाहुः। अथान्त्री
णामान्त्रैयार्चनानसश्यावाश्वेति। गविष्ठिरामान्त्रेयगाविष्ठिरयोर्वेतिथेति। चिद्वितगाकवकाकवमनुतंतु
कुशिकानां वैश्वामित्रदेवरातोदलेति। श्रौमतकामकायनं। वैश्वामित्रदेवश्रवसदेवोदासति। धनंजया
नां वैश्वामित्रमाधुछंदसधानंजयेति। अज्ञानां वैश्वामित्रमाधुछंदसरोद्दिणोति। पूरणवारिधाय
यंतानां वैश्वामित्रदेवरातपोरणोति। कृतानां वैश्वामित्रकात्यकलेति। अघमर्षणानां वैश्वामित्राघम
र्षकोशि केति। रेणूनां वैश्वामित्रगण्ठिणेरेणवेति। वेणूनां वैश्वामित्रगण्ठिनवेणवेति। शालंकायन
शालाहललोहितालोहितज्ञानां वैश्वामित्रमाधुछंदसधानंजयेति। शालंकायनकोशिकेतिवा। ४

कश्यपाणां काश्यपावत्सारसितेति । त्रिध्रुवाणां काश्यपावत्सारने ध्रुवेति । रेभाणां काश्यपावत्साररे
भवेति । शांडिल्यानां काश्यपावत्सारदेवलेति । शांडिल्यासितदेवलेति वा ॥ ६ ॥ वासिष्ठवसिष्ठानां । येन्यड
पमन्युपराशरकुंदिनेभ्यः । उपमन्युनां वासिष्ठभरदूसुदंडप्रमदेति । पराशराणां वासिष्ठशक्तिपराश
रेति । कुंदिनाणां वासिष्ठमैत्रावरुणकौंडिन्येति ॥ ७ ॥ अगस्त्योनामागस्त्यदाह्यच्युतेऽमवादेति । सोमवा
हानामागस्त्यदाह्यच्युतसोमवादेति ॥ ८ ॥ पुरोहितप्रवृत्तौ राज्ञां ॥ अथ यदि साध्यं प्रवृत्तौ रत्न । मानवे
णपोरुखकुसैतिशस्त्राणि । तान्येदक्षिणानि । तेषामंत्योतिघोमः । पृथ्व्यः शमनीयसदृस्वदक्षिण
ः । अन्योवाप्रजातदक्षिणः । दक्षिणावतापृथ्व्यशमनीजेरन्नितिविज्ञायते ॥ स एव हेतुः प्रकृतिभावप्र
कृतिभावे । भ्रूणां न विवाहोस्ति चतुर्णामाहितोमिथः । दीर्घतमास्तथोत्थः कक्षीयांश्चैव गोत्रजाः ॥

भरद्वाजाश्च वैश्वशर्तः शोणः कात्याश्च शोणः एते समानगोत्रास्युगर्गानि केवदंतवै। एषदश्वा
मुद्रकाविष्मुरधाकाण्वोगरुयोदरितः संव्रजः कपिः यस्वश्चैषामिथद्रुहोविवाहः स्वर्वैरत्येतामरुग्या
दिभिश्च। द्यार्षेयाणां वार्षेयसंनिपातेन विवाहः। वार्षेयाणां पंचार्षेयसंनिपाते वि० एते समानगो
त्रास्युः यत्र विश्वामित्रो नुवर्तते। आत्रेयाः श्ववसिष्ठाश्च श्येकेपश्च एथक्थसु॥ जमदग्निगौतम
श्च भरद्वाजात्रयस्तथा॥ विश्वामित्रः कारश्यपाश्च वसिष्ठो गम्ययोष्ठमाः। सप्तमानामृषाणां मगस्त्या
ष्टमानां यदपत्यंत द्रोत्रमित्याचक्षते॥ एक एव जषिर्या रत्प्रवरेष्वनुवर्तते। तावत्समानगोत्रास्युर्भृगु
मंगिरसंविना॥ वसिष्ठो द्रोचविज्ञेयो ब्रह्मपुत्रोश्च द्यापतः॥ मैत्रावरुणिरित्येव वासिष्ठो विप्रदंतगतः।
ब्रह्मात्मजाष्ठक्तिपरात्पारव्यासभुकादयः। ते यो विवेकः स्वनयोर्द्वितीयाकुंडिनादयः। अतएव भिन्न

शरीरत्वात्भिन्नगोत्रप्रवरत्वाच्चवसिष्ठवासिष्ठगणयोर्विवाहः। नामदग्न्यविश्वामित्राणां देवगतवर्जं
सर्वत्रविवाहः। अत्रिविश्वामित्राणां धनंजयवर्जं सर्वत्रविवाहः। इति प्रवरनिर्णयः॥ ॥ अथ सोत्रप्रव
रः॥ ॐ असोत्रामसमानपिंडामसमानप्रवरं कन्यां वरयेत्। वरवध्वोः पितृमातृसंताने सप्तमादूर्ध्वं
सापिंडपतिवृत्तिः। मातृसंताने पंचमादूर्ध्वं यतः संतानभेदः स्तदादिगणयेत्। पंचमीसप्तमीचैवमातृ
तः पितृतस्तथा॥ त्रीनतीत्यमातृतः। पंचोतीत्यपितृत इति वसिष्ठमतादुर्वाहः निषेधपरः। चतुर्थमदूर्ध्वे
कन्यां पंचमो नतु पंचमी। पराशर्यमतेनाह पंचमः पंचमीमपि॥ ॐ नामदग्नेयावीतद्व्यागागार्धे महावा
ध्रियश्चावैष्णवा गौतमाभरद्वाजाः कपयो हारिताः कृष्णाविरूपा मोक्षदा विश्ववेधः त्रेया विश्वामित्राः
कश्यपाः वासिष्ठा आगरतयः इत्यष्टादशगणाः स्फुः आदितः पंचगणा भृगवो भवन्ति। भृगुजा मरु

प्र-
६

गन्धवत्सश्रीवत्सच्यवेनाप्रवानाः। ओं वंसावर्णितीवन्तिज्ञावात्यतिगाद्यायनवेगोद्विष्यावटमंडुप्राची
 नयोग्यासिषेणाभगवोनमिथोविवाहाः॥ वीतद्रव्ययास्वराधूलमौनमोकसावेकसाभगवोनामि
 थोविवाहाः॥२॥ गार्भमदशोनकोभार्गवोनमिथोविवाहो॥३॥ वाध्रियश्चमिन्नयवोभार्गवोनमि
 थोविवाहो॥४॥ वीण्यपार्थोभार्गवोनमि० ह्यो०५॥ आंगिरसायास्योतथ्योसिजकाक्षिवनवामदेव
 वृहदुक्थ्योतागोतमान० ह्याः॥६॥ आंगिरसवार्द्धस्यत्यभारद्वजककुवाग्निवेश्योऽजायनसर्वस्तव
 स्तंबेडाच्छुंगवभशोशिरियक्षीकृक्षवांदनमात्त्वचसस्वतंत्रकापिगाग्यकपिशोन्यांताभरद्वजा
 नमिथोविवाहाः॥७॥ आंगिरसकप्यमदीयोऽक्षजःअप्यनश्यानमिथोवि० जी॥ आंगिरसदेरि
 तांशिशयोवनाश्चमांशात्शंखपिंगटर्भकुसादारीतान० ह्याः॥९॥ आंगिरसाज्ञमीदकण्वानमि०

ह्याः ॥ १० ॥ आंगिरसविरूपरथीतरपृषद्वाह्मादं ह्माविरूपानमिथो विवाह्याः ॥ ११ ॥ आंगिरसमोद्गः
व्यो ज्ञश्नवो मुद्गलानमिथो ॥ १२ ॥ आंगिरसविष्णुवर्धनत्रांसदस्य चषमषणभद्रणमद्रणवारराय
लोयमित्योपगविसात्यकिसात्यकाम्यारणितितुंर्याविष्णुवर्धनमिथो विवाह्याः ॥ १३ ॥ आत्रेयाच
नाश्याचाश्वगाविष्णुवर्धनं जयातिथिसुमंगलवा मरेथ्यवाज्जवाप्यमुद्गलांताः आत्रेयानमिथो विवा
ह्याः ॥ १४ ॥ विश्वामित्रदेवरातचिकित्तमनुदं त्वौलकिवाल्कियात्तज्ज्योत्स्वत्सुद्गग्निवभ्रुशात्तुश्या
लावनशात्तकायनकात्तववोदरश्रोमनकामकायनदेवश्वसदेवतरसं आत्प्यमधूर्धंरसधर्मजया
ष्टकलोदितपूरण्यागिश्वायाद्यमषणकोशिककतसूनुपनसध्रुस्त्रज्जउरवावलोकरुद्र्याग्निदेव्यंतावि
श्वामित्रानमिथो विवाह्याः ॥ १५ ॥ काश्यपावत्सारनेध्रुवरेभरेभशंदिक्तशांदिष्यदेवरासितांताः

काश्यपानमिथोविवाह्याः ॥ १६ ॥ वसिष्ठश्चास्तिपराशरवासिष्ठानमिथोविवाह्याः ॥ १७ ॥ वसिष्ठमेवा
 वरुणकौण्डिन्येन्द्रप्रमदभरदूसुरपमन्युसंरुतिपूतिमायगोखिवीतांतावासिष्ठानमिथोविवाह्याः ॥ १८ ॥
 अगस्त्यदाद्व्यच्युतेऽमवाहदाभवाहसांभवाहसोमेवाहयान्नावाहनांताअगस्त्योनमिथोविवाह्याः ॥ १९ ॥
 ॥ ॥ एवंनिर्णीयविवाहेत ॥ अतीजनेदिति विश्वप्रकाशाभिधयेक्षतेतत्त्वतोसमाप्तः प्रवरादिनि
 र्णयः ॥ अज्ञानाद्यद्विबोद्धाहः प्रायश्चित्तं तथैवच ॥ सगोत्रप्रवरायास्यात्ततः संग्रहणेविधिः ॥ १ ॥ त
 गृषाद्विज्ञान्मते ॥ समानप्रवरांमातसगोत्रांमातत्रामिकां ॥ पारिणीयसपिंडांवाप्रायश्चित्तोयतेद्विज्ञः ॥ प्राय
 श्चित्तंवेदस्यत्रयुगधर्मगवसुया ॥ मोहोद्वाहेतुदंपत्योनेकंचाद्रायणंस्पृजं ॥ द्वैगुण्यंज्ञानतस्तत्रप
 रिणीतोविधीयते ॥ कर्णदातुर्भवेत्क्षुद्रज्ञानतोद्विगुणं भवेत् ॥ व्रतस्यकरणावृत्तौप्रत्याम्नायंसमा

चरेत्। चीर्णव्रतादुहितरं पिताचीर्णव्रतः शुचिः॥ भरद्वाजेषु विप्रेषु काश्यपेष्वाक्षयेत्। दुहितृत्वे
न संग्रह्यभा रद्वाज्ञोत्थकाश्यपः॥ घृतकुंभस्य गभेतुना मादध्याद्विधानतः। ज्ञातकर्माहूयावन्नप्रा
शानं चोक्तमेव च। विधाय मधुपुक्कं च मंत्रमात्रेण मंत्रवित्॥ मुद्गते विप्रकथितेशु चिंतामप्यलं कृ
तां॥ सत्कृत्यार्थाय मानाय पत्येतु प्रतिपादयेत्। वैवाहिकात्तथो मंत्रानशेषानप्यतं द्रितः। स्वर्ग
स्योक्तक्रमेणैव पठेत् घृतवधूकरः। चतुर्थी कर्मपर्यंतं विधिमेवं समाप्यतु॥ कृताङ्गीर्वाचनो विप्रैर्द
क्षिणाभिः सुतोषितान्॥ प्रणम्य विसृजेत्तरेन पश्चाद्भोजयते तथा॥ कृत्वैत्थं पुन रद्वाहं न विद्विष
मवाप्नुयात्। अन्यथा कुरुते यस्तु संग्रहं समराधमः॥ व्रजत्यपत्यैः सहितो नरकानेकविंशति। मात
नाम्नां विवादे तु विशेषात्राभिधीयते॥ परिवर्त्यैव नामास्याः पुन रद्वाहमाचरेत्॥ नैवं विवादुत्तस्या

दित्येवंमुनयोविदुः॥ त्रिरात्रं ब्रह्मचर्यं स्यात् पुनरद्वादकर्मणि॥ सगोत्राय परिणीतो तु परित्यागो विधीयते
। ज्ञानाज्ञानं मपत्यं तु चांडालेषु विनिक्षिपेत्॥ रक्षित्वा जनेन नीचजां गुरुरतल्यत्र तं चरेत्॥ मोहोऽज्ञानं मपत्यं तु
कारयपत्वं प्रपद्यते। ऐंद्रवदूयतः शुभ्येत मिंद्रादुत्थावतस्यितेति। रुद्रादिष्वत्याम्नायं॥ ॥ र. छेगा मेकिंका
दद्यात्तिस्त्रश्चांद्रायणतुताः॥ भारद्वाजाय कारयपाय इमाममुकनाम्नादिहितत्वेन तुभ्यमहं संप्रददृत्य
र्थः। घृतकुंभस्य गर्भं इतिसामीप्ये सममी। तथा विधुं कुंभसंभवे तु अधिकरणत्वमेव। ऐंद्रवदूयतः श्वा
द्रायणदूयादित्यर्थः। आदृत्येति ज्ञात्येकवचनं आदृतिदूयेनेत्यर्थः। यन्म आत्मना मिंद्राभूत् पुनरग्नि
श्चक्षुरदात् इत्यादृतिदूये। मिंद्राचमे मिंद्राचमे तन्म उभयत्र तमिति च। तथा च त्रिकारुमंडनः। परिणी
तसगोत्रायामज्ञानाज्ञानितः शिशुः। कारयपानतुचांडालः पितुः रुद्रदूयं स्मृतं॥ मिंद्रादृती द्वे जुहुया

दृतांतेदीप्तपायक इति । पुनरद्वादेचनोत्तरायणादिसमयविशेषनियमः । सार्वकालमेकेविवाहमितिस्म
रणात् । अस्यवचनस्यदेशाच्छुल्लएवचरितार्थत्वादिति । अथप्रयोगः । अनरत्नमित्तवालवृद्धशुक्रैरुव
शुभसमयेशुभमुहूर्तेषार्यदानप्रणम्यसमानप्रवरादिवृत्त्याविवाहेमेप्रायश्चित्तमुपदिशतेतितान्
स्वातेश्वानुज्ञातोः तानतोवीवादेचांद्रायणमेकंज्ञानतः चांद्रायणद्वयंचरेति । अथप्राणानायम्यसं
कल्प्यसमज्ञानरूतसमानप्रवरगोत्रादिवृत्त्यापरिणयज्ञानितप्रत्यवायपरिहारार्थंचांद्रायणप्रत्य
घ्नायत्वेनरुद्रदेवत्यंगोत्रत्रयंनानानामगोत्रेभ्योब्राह्मणेभ्यः संप्रददइत्यपदेरुद्रोत् । प्रत्यक्षगोत्रा
द्वयगोः संभवेप्रथमतयोः पूजनंरुद्रादिण्यदक्षिणोदघात् ॥ केचिदंप्रत्यक्षयोरपिदेयसंप्रदा
नयोः पूजनमिच्छंति । दक्षिणोचद्विरण्यदघात् ॥ एवंवधूवरपिसमानप्रवरासभ्याभ्यनुज्ञातास

मान प्रवरेण वरेण सममज्ञानज्ञानविवाहदोषपरिहणार्थं चांद्रायणप्रत्यत्याम्ना यत्नेन गोत्रयंदद्यात् । नै
रनुज्ञातो शुद्धो भवतः । ततः कन्यादानादंशुप्रत्याम्ना यगर्वादानेन शुद्धसंपाद्यसभ्यै रनुज्ञातः शुद्धाशु
धांदुहितरंसाहुंकारवते भारद्वाजाय काश्यपाय वाग्मांदुहितत्वेन ददे । दक्षिणं च दद्यात् । ततः सुतां प्रतिगृ
ह्य घृतपूरिते कुंभे तस्मिन्नेवास्वशास्त्रोक्ताधानमंत्रैः संसृत्य ज्ञातकर्मनामान्नप्राशनचूडाभिरण्यात्
तैव संसृत्य तच्छास्त्रोक्तमधुपर्कमंत्रान्श्रावयित्वा देवज्ञाभिमते सुदूते इमां । भारद्वाजादिगोत्रां समदुहि
तरं अमुकवेदाध्यायिने वराय तुभ्यमहं भार्यात्वेन प्रतिपाद्यामीति दद्यात् ॥ ततो वरोगृहीतवधुकरः स्व
गृह्णात्तवैवाहिकमंत्रांश्च पठित्वा विप्रैः कृताशीर्वचनस्तान् दक्षिणादिभिः संतोष्य यथाशक्ति ब्राह्मणा
न् भोजयेत् ॥ इति समानप्रवरादिविवाहप्राप्त्यश्चित्तविधिः ॥ अथ मृगारेहः ॥ कुप्रतिग्रहादिकं कुरु

स्वाम्गारेष्टिकुर्यात् । तत्र क्रमः ॥ ओपासनं विधाय समस्ते नो निर्दोषं दूरापरमेश्वरप्रीत्यर्थं मृगाग्रेष्टिकुरि
ष्ये । ततो ग्निरंद्दुद्रोहो मुद्गिन्नावरणा रागो मुचो वायुरगो मुगिश्चिना वागो मुचो मरुत एनो मुचो विश्वे
देवा एतो मुचो नुमिति रग्निवेश्वानरो द्यावापृथिव्या वागो मुचा वग्निरागो मुगित्येकादश प्रधान देवताः स्वि
ष्टकृदंग देवता त्रीद्विमयेन तत्र देवता ह्यकिरनुकरणत्वेन एकतंत्रेण चतुर्णां इक्षतंत्रेण सांगेन कुर्मणो यदुये ।
तत्र सौगाः सर्वा देवाः सानिहिता भवन्तु ॥ विद्मदसीत्यपः स्पृष्ट्वा चरुं श्रेयसित्वाभिघायां दूस्याभि
घार्याग्निमुखांते क्रमेणावदाय सुचा जुहुयात् ॥ ॐ अग्नेर्मन्वे इति द्वाविंशच्चस्य मृगारसूक्तस्य विश्वे दे
वान्नुषयो लिङ्गोक्त देवता आदितः सप्तोपरिष्ठाः षोडशमी चतुष्पेदा पांक्तः सतः पंचोपरिष्ठाः षोडशः
श्वतु दंशी यथा पंच दंशी षोडशी वानु शुभो सप्त दंशी गायत्र्यष्टा दंशी त्रिष्टु बून विंशी वींशी षोपरिष्ठाः षोडशः

प्र-
३०

षावत्येदुःत्रिष्टुभोचरं होमे विनियोगः ॥ ॐ अग्नेर्मन्वे प्रथमस्य प्रचेतसो यं पांचजन्यं बद्धवः समिंधते । वि
 श्वस्यां विभ्रा प्रवि विद्रा वाः सर्वा महे स नो मुंच त्वं द सः ॥ स्वा० अग्नयेऽहो मुचे इहं १ ॥ यस्येहं प्राणं निमिष
 घदे जति यस्य जातं जनमानं च केवलं ॥ स्तोम्यग्निनाथितो जो हवीमि स नो मुंच त्वं द सः स्वाहा ॥ अग्नयेऽ
 हो मुचे २ ॥ इहं इहं मन्वे प्रथमस्य प्रथमस्य प्रचेतसो रन्नं प्रस्तामा उपमा मुपागुः ॥ यो दाशुषः सुरे तो हव मुपगं
 ता स नो स्वाहा ॥ अग्नयेऽहो मुचे ३ ॥ यः संग्रामं नयति संवशीयुधेयः पृष्टानि सः सृजति त्रयाणि ॥ स्तोमो
 दं नाथितो जो हवीमि स नो स्वाहा ॥ इहं इहं मन्वे प्रथमस्य प्रथमस्य प्रचेतसो रन्नं प्रस्तामा उपमा मुपागुः ॥ यो दाशुषः सुरे तो हव मुपगं
 ता स नो स्वाहा ॥ अग्नयेऽहो मुचे ४ ॥ मन्वे वो मित्रावरुणा तस्य वितं सत्यो ज्ञसा इहं दणा
 यन्तु देथे ॥ या राज्ञानं सरथं याथ उग्राता नो मुंच त माग सः ॥ स्वा० मित्रावरुणाभ्यामागो मुग्भ्यां ॥ ५ ॥
 यो वाऽथ जज्ञुरग्निमः सत्यधर्मा मिथुश्चरंत मुपयाति दूषयन् ॥ स्तोमि मित्रावरुणा नाथितो जो हवीमितो

नोमुंचत मागसः स्वाहा मित्रावरुणाभ्यामागोमुग्भ्यां उदं ६ ॥ वायोः सवितुर्विदथानिमन्सद्देवावात्मन्व
विभ्रतो यौचरक्षसैतः ॥ यो विश्वस्य परिभूव भूवतु स्तो नो मुंचत मागसः स्वाहा ॥ वायुसवितुभ्यामागोमुग्
भ्यामिदं ॥ ७ ॥ उपशेचान आशुषो देवयोर्धमे अष्ठिरन ॥ स्तोमिवायुं सवितारं नाथितो ज्ञादूर्ध्वामितो नो मुं
चत मागसः स्वाहा वायवे आगो मुचे ॥ ८ ॥ स्थितमोरथीनाम हर्तुं त यशुभंगमिदं सुयमेभिस्त्वि ॥ ययो
र्वा देवो देवेष्वनिषितमो ज्ञः स्तो नो मुंचत मागसः स्वाहा अश्विभ्यामागोमुग्भ्यामिदं ॥ ९ ॥ यदृषातं बहतुं
सूर्यायास्त्रिचक्रेणसं सदमिच्छमानो ॥ स्तोमि देवावश्विनो नाथितो ज्ञादूर्ध्वामितो नो मुंचत मागसः स्वा
हा अश्विभ्यामागोमुग्भ्यां ॥ १० ॥ मरुतां मन्व अधिनो ब्रुवंतु मेसां वाचं विश्वाम वंतु विश्वे ॥ आशुहृद्वे सु
यमानूतयेते नो मुंचत्वेनसः स्वाहा ॥ मरुद्व्यः उदं ११ ॥ तिग्ममायुर्ध्वीदितं सदस्वद्विद्यः इत्थं एतनासु ज्ञिहमु ॥

स्तोमि देवान्मरुतो नाथितो जोह्वीमिते नो मुंचत्वेन सः। स्वाहा मरुद्भ्यः इदं॥ देवानां मन्वे अधीति। अथि
निति। विश्वेभ्यो देवेभ्यः १३॥ यदिदं माभिषोचति पौरुषेयेण देवेन। स्तोमि विश्वा देवा नाथितो जोह्वी
मि विश्वेभ्यो देवेभ्यः एनो मुग्भ्यः इदं १४॥ अनु नोद्यानु मतिर्यज्ञे देवेषु मन्यता। अग्निश्च द्रव्यवाहना भ
वतां दाशुषे मयः। स्वाहा। अनु मत्ये द्रव्यवाहना याग्नय इ १५॥ अन्वि रनु मते त्वं मन्यासे जं च न स्वधि। क
त्वे दशा यनो दिनु प्रण आयुः शितारिषत्स्वाहा॥ अनु मत्ये १६॥ विश्वान रो न इत्या वाहसा अग्ने ये वे
श्वान रा ये दं १७॥ एष्टो दिवि नत्तः स्वाहा अग्ने ये १८॥ ये अ प्रथेता ममिते भिरौ जो भिर्य प्रतिष्ठे भवतां
वसुतां॥ स्तोमि द्यावा पृथिवी नाथितो जोह्वीमिते नो मुंचत मः दू सः स्वा द्यावा पृथिवीभ्यां १९॥ ईवीरो
दसी वरि वरुणो तं क्षेत्रस्य पत्नी अधिनो ब्रूयातं। स्तोमि द्या वेति। द्यावा पृथिवीभ्यामः हो मुग्भ्यां २०॥

यत्नेवयंपुरुषत्रायविष्ठाविद्वान्सश्वरुमाकुञ्चनागः। रधीषस्माः अदितेरनागाव्येनाः सिद्धिश्चोविष
गन्ने। स्वा. अग्नयेउदं. २१॥ यथाहृतदूसयोगोयंचित्यद्विषिताममुंचतायज्ञत्राः। एवात्वमस्मत्प्रमुंचायः
दूःप्रतार्यग्नेप्रतरंनआयुः। स्वा. अग्नये०२२॥ अग्नयेस्विष्टरुतेस्वा. अग्नयेस्विष्टरुते. २३॥ इतित्रयो
विशत्याहृतीर्हृत्वा समित्संनहनेहृत्वा. जयादिब्रह्मविसर्जनांतंकुर्षति ॥ अर्जिजनर्द्धीपुरुषोत्तमोयुंश्री
विश्वनाथश्चुतिकर्ममान्यः॥ विश्वप्रकाशाभिधेपधेतोत्तरुतोमृगारिष्टियंसमांसं ॥ अथपवित्रे
ष्टिः॥ ब्रह्मनामपिदोषाणांपवित्रेष्टिर्विशोधनी॥ वैश्वानरीत्रातपतीपवित्रेष्टितथैवच। अतारुतोमृगुंजा
नःसर्वपापैःप्रमुच्यतइति। मनुस्मरणात्। तत्रक्रमः। अग्निं प्रतिष्ठाप्याप्योपासनंविधायाचम्यप्रा
णानायम्यममसंबत्सरादूर्ध्वं प्रवासजनि तदोषपरिहारार्थंममामुकपापनिर्दूरणार्थंवापवित्रेष्टिः

प-
१२

तत्राग्निः पवमानः सरस्वतीप्रिया अग्निः पावकः सवितासत्यप्रसवः अग्निः शुचिर्वायुर्नियुद्मानः
 अग्निर्त्र्यतपतिर्विहसुः क्षिपिविष्टः अग्निर्वैनरः ॥ दधिक्रावाडिति प्रधानदेवता अमृतास्विष्टरुदग्निर्गदेवता
 चर्वाः स्यान्निर्द्वर्वाषिदुःस्रतं त्रेणतत्तद्देवताद्विरनुक्रमेण एकतंत्रैकद्विषासंगेन कर्मणा सद्यो यक्ष्य
 इति शेषं पूर्ववत् । षट्पात्रप्रयोगाद्यग्निमुखान्ते चतुर्गृहीतमाः यं गृहीत्वायेन देवा इति त्रिभिर्दत्त्वा ।
 कूर्मादेर्दत्त्वापस्थापयत तो ग्नये ग्नये पवमानाय जुष्टं निर्वपामि । इत्यादिपंचपंचमुष्टीन्द्वादशदेवताभ्यो
 निरूप्य प्रोक्ष्य चरुः श्रपयित्वाभिघ्रायौद्गुद्वास्याभिघ्रायं स्तुभ्युपस्तीर्षा विदान क्रमेणादाय जुहुया
 त । ॐ अग्ने आयूः षिपवस इति पुरोनुवाक्यामनूच्य ॐ अग्ने यवस्वस्वपतिया ज्यया दत्त्वा अग्ने यव
 पवमानाय दे ॥ १ ॥ पुनरेव दाय चतुर्गृहीतं उत नः प्रियास्विति पुरो नूच्य इमा जुहाना इति या ज्यया जुहुयात् ।

२५

सरस्वत्येप्रियाये इदं २॥ पुनः सरस्वदाय अं अग्नेपावकरोचिषेतिपुरो नूच्य सनः पावकदीदिव इति या
ऽया हृत्वा अग्नेपावकाय ३॥ पुनः चतुर्गृहीतं आविश्वदेवं सत्यनिमित्तिपुरो नूच्य आसत्येनरुज सेति या
ऽया हृत्वा सवित्रे सत्यप्रसवाये इदं ४॥ पुनः सरस्व अग्निः शुचि व्रततम इतिपुरो नू उदग्ने रुच य इति या
ऽया हृत्वा अग्नये शुचय इदं ५॥ वायोर प्रैणितिपुरो नू वायोऽशुक्रो अयामिते इति याऽया हृत्वा वायवेऽति
युत्वते ६॥ त्वमग्ने व्रतपा इतिपुरो नू यद्वो वयामिति हृत्वा अग्नये व्रतयत इदं ७॥ पुनः ४ तेन व्रतते अघ
निषि विष्णुना मेतिपुरो नू किमि ते विष्णो परीति याऽप्यया हृत्वा विष्णवोऽनिषि विष्णाय इदं ८॥ पुनः सरस्व गृही
त्वा वैश्वानरो न उत्येतिपुरो नूच्यः एष्टो दिवीति याऽप्यया हृत्वा अग्नये वैश्वानराये इदं ९॥ पुनः ४ गृहीतेन र
धिक्राव्या इतिपुरो नूच्य आरुधिक्रा इति याऽप्यया हृत्वा रुधिक्राव्ये इदं १०॥ पुनः सरस्वदाय जुष्टो हृत्वा

प्र.
३

नाश्रुतिपुरोन्मयः माश्रुत्यान्योमश्रुत्यतेखेदमूनाश्रुतियाः ययास्त्रिष्टरुतंदुत्काः दमूनसेग्वयेस्त्रिष्टरुतेरुदं० १३
समित्संनहनेहुताजयादिभ्रष्टविमर्जनांतेहिरण्यंरक्षिणांपयस्त्रिर्नीगांचदद्यात् ॥ पापनांतारतम्येनेमा
मेचेष्टिमेकरात्रंत्रिरात्रंपंचरात्रंशुदशरात्रंवाकुर्वन्सर्वस्मादेनसः प्रमुच्यतइति ॥ ॥ अजीजनरु० मान्यः
विश्वप्रकाशाभिधपद्भूतेततरुतौपवित्रेष्टिरियंसमासा ॥ ॥ अथाप्युदाहरति ॥ अघमर्षणं देवकृतः
शुद्धवत्यः सरीसृपाः ॥ कृष्णादयः यावमान्यश्चविमर्ज्यत्युपपातके ॥ तत्राघमर्षणं ॥ मृत्तिकयास्नात्वाहिर
ण्यश्रंगमितिइमंमेगंगेप्रेजापतेरक्षयश्चयन्मारुतमसिसमुद्रमुदरंसर्वेषुएयुलोकेषुपवमानानुवाकेनओ
षोढिष्ठेतिनवर्चस्यसूक्तेनहिरण्यवणाइतिपंचभिरिमंमेवरुणेतिशुभ्यांसमुद्रज्येष्ठाइत्येकादशभिः येनदे
वाश्रुतिसप्तभिश्चसंमार्ज्यशौचांतंश्रुगोडलेमज्जयित्वातद्विष्मोतिरिश्रुतंविश्रुत्वाष्टोत्तरंजस्वापप्रासनमु

द्रव्यात्तलान्तयथाशक्तिस्तुत्याप्राणानायम्यद्रुपदादिवेत्तिस्रस्रोथायममरुताद्युमर्षणसांगतार्थेन लब्धेन
दानंकरिष्येति संकल्प्य यथाविधिदत्त्वा सुवर्णं दक्षिणां दद्यात् ॥ ॥ इत्यघमर्षणविधिः ॥ देवकृत इति देव
कृतस्येन सोवयज्ञनमसीत्यादिभिस्त्रयोदशभिर्होमः ॥ स च वैश्वदेवानंतरंप्रदर्शितः ॥ शुद्धवत्यतिग
णहोमः स चाग्नेवक्तव्यः ॥ सरीसृपाः प्रागुक्तामृगारेष्टयः ॥ कृष्णांडयः कृष्णांडमंत्रहोमः ॥ स च प्रदर्शनी
यः ॥ पावमान्यः पवित्रेष्टयः ॥ एता उपपातकानि स्वबुद्धिपूर्वकैः समानगोत्रप्रवरकन्याविवाहस्तादृमनं
विप्रपुत्रीगमनं मित्रपत्नीगमनं भगिनीसत्तोषांसमानगोत्रांचांडालं ॥ सुरापातत्क्रीतत्पुत्रिणीगम
नं मातृघ्नसृगमनं अनुजपत्नी स्तुयामातुक्तानीगमनमज्ञानादुक्तानां गोवधः वाक्कातिरुसरागिव
धः ॥ इत्यादीनि समयेदिति ॥ अथ मत्यासमानप्रवरसमानगोत्रांपरिणीयारुषवागुरुत्तल्यत्रतादुद्यत् ॥

ॐ

प्र.
७४

तज्जोगर्भः श्वांशुसंख्यात् ॥ गुरुर्जनकः ॥ तत्पुत्रस्य भार्योच्यते ॥ ज्ञानेन मातरंगत्वा मातृपत्नीमसवर्णा
 मुनवर्णावातया प्रोत्साहितो ज्ञानाद्गुत्वावापितः कृतक्षौरोः सुहृत्स्त्रियं सुतप्तं आलिंग्य मृतः शुध्येत् ॥ त
 स्त्रेयः शयनेवासुप्ता शुध्येत् ॥ उभयप्रोत्साहेतु तस्त्रेयः शयने तप्तालिंगना शुधिः ॥ स्वयमपेक्ष्य गत्वा स्व
 स्य गुह्यत्रिकं स्वहस्तलिङ्गं स्वलिङ्गना धत्वा पृष्ठतोपर्यन्तग्रतोन्निवारयन्नेर्जतीं दिङ्गच्छन् प्राणां तंगत्वा
 शुध्येति ॥ प्रायश्चित्तं ॥ अथ प्रायश्चित्तप्रसंगात् कृष्णाङ्गणदोषो वक्ष्यते तत्र सर्वत्र प्रायश्चित्तक्रमोच्य
 था ॥ दशपंचाथचतुरसुपवेश्यद्विज्ञानशुभान् ॥ तेषामनुज्ञया सर्वप्रायश्चित्तमुपक्रमेत् ॥ विधाय वैष्णवं
 श्राद्धं संकल्प्य निजकाम्यया ॥ धेनुं देद्याद्विज्ञेभ्योथ दक्षिणां च स्वदूजितः ॥ सभायामुपवेशितानां ब्राह्मणा
 नां ब्रह्मदंडत्वेन या धेनुर्दायते सानप्रत्यक्षधेनुः कितुप्रत्याप्ताय भूता ॥ बहुभ्यश्चेदेकादीयते तदासावि

क्रेयास्यात् । विक्रेयाचनिषिधांगिरसा । बहुभ्यो न प्रदेयानि गोर्गृहं शयनं स्त्रियः । विभक्तदक्षिणा
ह्यतादातारंतारयंति हि । एकाएकस्य दातव्यान बहुभ्यः कथंचन । सातु विक्रेयमापं नादहत्यासप्त
मंकुलमिति । धेनुर्दद्याद्विज्ञेभ्योथदक्षिणाथस्वशक्तिः । आधांगधेनुंचदद्यात् । अलंकृत्ययथा
शक्त्या वस्त्रालंकरणैर्द्विज्ञान ॥ याचेत रंडुवंतत्वाप्रायश्चित्तं यथोचितं । तेषामनुज्ञया रूत्वाप्रायश्चि
त्तं यथाविधि । पुनस्तान्यरिपूर्यथं अर्चयेद्विज्ञपुंगवान् । दद्याद्गुतांगदानानितेभ्यः श्रद्धासम
न्वितः । ब्रतांगानि गोभूतिलद्विरप्याडय वासोधान्यगुडांनिच । गोष्वलवणमित्याहुः दशदानानि
वैकृमात् । संतुष्टावाह्मणाद्घुरच्छिद्रं द्रवतकारिणे । अछिद्रमस्त्विति वाक्यं ब्रूयुः । अतच्छिद्रं तपः छि
द्रं यच्छिद्रं यज्ञकर्मणि ॥ सर्वं भवतु मे छिद्रं यस्य वे छंति वैद्विजाः । आह्मणायांनिभाषंते मन्यंते

प्र.
०५

तानि देवताः । सर्वदेवं मया विप्रानतद्रुचनमन्यथा । उपवासो व्रतं चैव स्नानं तीर्थफलं तपः । विप्रैः संपादितं यस्य संपन्नतस्य तद्रुचेत् । ब्राह्मणाजंगमं तीर्थं निर्जलं सार्वकामिकं ॥ तेषां वाक्योदकेनैव धुध्यंति मलिना जनाः । संपन्नमिति यद्वाक्यं वदंति क्षितिदेवताः । प्रणम्य शिरसा आग्रनिर्मिष्टो मफलं लभेत् । तेभ्यो नृत्तामिति प्राप्य प्रतिपद्यथा निष्पद्यः । भोजयित्वा दिज्ञानं शक्त्या भुंजीत सद्वंधुभिरिति । अथ कर्मक्षयोपायो रुद्रव्याधि विपर्ययो । क्लेशसद्वत्तात्तत्रोद्योगो दद्याद् व्याधिकर्मतेः । रुद्रव्याधेन प्राज्ञापत्य रुद्रवाद्यायणादीन्पुच्यते । तेषां क्लेशसाध्यत्वात् । तदुक्षणानि चाभिधास्यंते । प्राज्ञापत्यादिकरणमेकाकोटिः । व्याधि विपर्ययो नाम व्याधिप्रतिरुतिदानं । इदं च द्वितीयाकोटिः । एवं चाद्येपक्षे रुद्रकरणे साक्षात् रुद्रवाद्याचरणस्य क्लेशात्मकत्वात् । रुद्रास्य क्लेशसद्वत्ताच्च रु

सुप्रत्याम्नायत्वेन गां दद्यात् । रुद्रादिषु प्रत्याम्नायत्वेन गावो दातव्या इत्यर्थः । तत्र कस्मिन् रुद्रे किं संख्या
का गावो दातव्या इत्यत आह । एकां रुद्रेति रुद्रे इति स्त्रः श्वां द्रायणे ब्रते । गवामभावे निष्कवासाः शीतिशु
तरुच्छुदा ॥ जपदानेऽपि तस्मिन् कृष्णां उगणहोमं कृतं । सर्वपापप्रणुत्यर्थं मथ व्याधिविपर्ययः । साः शी
तिशुतरुच्छुदाय मर्थः । षड्वाचिके प्रायश्चित्ते अशीत्युत्तरं रुद्राणां शतं भवति ॥ ३५ ॥ तत्कुत्रेत्यत आ
ह ॥ कृत्वा वांग्ज ह्यहत्यायाः षड्व्यं रुद्रमाम्बरे इति संभावितपापनिवृत्त्यर्थं षड्व्यं प्रायश्चित्तप्रः
त्याम्नायत्वेन साः शीतिशुतंगवो दातव्यः । षड्व्यं प्रायश्चित्ते अशुक्त्वात् । षड्व्यं लक्षणं वाग्नेवश्यते ।
अथ जपदानेऽपि ॥ जपश्च दानं च जपदानेते अपि कुर्वते ॥ तत्र जपे तस्मिन् तत्तद्वा ध्युपरामार्थं कृष्णां
उगणहोमो कारयेत् ॥ व्याधिविपर्ययो वक्ष्यते ॥ कर्मक्षयोऽप्यायत्वेनोपाय इत्यमभिहितं । रुद्रादिकं रु

णं व्याधिप्रतिरुतिदानं चेति । तत्र रुद्रशब्दः स्तप इति शेषः । कूप्यां उगणहोमावपितपः प्रधानभूतो
प्राजापत्यादिरुद्रकोटिचैवत्ये भवतः । अतः समग्रां रुद्रकोटिमभिधाय व्याधिप्रतिरुतिदानं च कर्त
व्यं । तत्तु गुरुलघुपापविचारेण महार्णवादिग्रंथे दृष्ट्वा कर्तव्यं । इदानीं प्रकृतमनुसृत्य कूप्यां उगणहोमा
वविधीयते । तत्र कर्मणि यद्देवादेवदेकनमित्यादयो मंत्राः आपस्तंबशास्त्रीया आरण्यके समाप्ता
ताः कूप्यां उहोमः यस्मिंश्चाग्नेतयसुपथेति च । तथा अग्नेर्भन्वे प्रथमस्येत्यादयो ज्ञचः समाप्ताताः स
गणहोमः । तत्राहो कूप्यां उहोमविधिः ॥ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि कूप्यां उविधिमुत्तमं । एतसां स्थ
लसूक्ष्माणां प्रायश्चित्तं तु वैदिकं ॥ अकुर्वन्विहितं कर्म निहितं च समाचरेत् ॥ प्रसज्यंश्चेद्दियाथेषु प्राय
श्चित्ती भवेद्भिजः ॥ यद्वा कुत्र ह्यहत्यायाः षडर्थं रुद्रमाचरेदिति संभावितपापनिवृत्त्यर्थं सा शीति

शत रुद्रः। षडब्दप्रायश्चित्तप्रत्याम्नायत्वेन गवादिदानं भवेदित्यर्थः। जपदानेपि कुरुते। जपः सूक्तजपः॥
दानं व्याधिप्रतिकृतिदानं। रुद्रादिकरणाशक्तौ कृष्णादगणहोमो कुर्यात्। कर्मादिद्ये तैर्जुहुयात्। पूतो भव
तीति। संवत्सरं ब्रह्महातुमासंचेवीरहाद्विजः॥ चतुर्विंशतिरात्रेषु परिवीक्षितोपदीक्षितः॥ द्वादश स्वयादि
धिषुः षड्वाः श्यावदन्नपि। ज्येष्ठे अरुताधाने सतियोग्नीनादधीत तदा ज्येष्ठः अग्रदिधिषु रित्युच्यते।
परिवीक्षितित्यर्थः। तिस्त्रोरात्रीस्तुकुनखादीक्षितो भवति द्विजः। न मां संमंन मश्नीयानो पेयात्कामिनीमपि
। नोपवासी न खदुयां जुगुप्सेवानृताद्विजः॥ पयोत्रतं ब्राह्मणस्य यवागूक्षत्रियस्य तु। आमिक्षस्वैवै
श्यस्य प्रायश्चित्तार्थमिष्यते॥ सावित्रीचतुर्पेनित्यं पवित्राणि च शक्तः। तथा च श्रुतिः। वातरखना
हवाक्षयः श्रमणार्थं ध्वमेथिनो बभूवुः स्तानृषयो ध्वमायं स्तैतिलायमन्वरं स्तेनुप्रविशुः कू

ॐ इति तानि तां स्तेष्वन्वविन्दन् श्रद्धया च तपसा च तान् षयो ब्रुवन् कथानि कायं चरथेति तन्वन्धीन ब्रुवन् नमो वो सुभग
वन्त्रोऽस्मिन् धाम्नि केतवः संपर्षन्नेति तान् षयो ब्रुवन् विभ्रं नो ब्रतये नारे य सस्यामेति । त एतानि सूक्तान्यपश्य
द्देवा देवदेऊ नं यद्दीव्यं नृणामहं बभूवा युष्टे विश्वतो दधदित्येतेराज्यं जुहुत वैश्वानरा य प्रतिवेद्याम इत्युपति
ष्ठत यद्वाची नमे नो भ्रूण दूत्या यास्तस्मान्मोक्षयध्व इति एते रजुहुवुः स्तरे य सो भवन्कर्मादिष्वेते र्जुहुयात्
पूतो देव लोकान् समश्नुते । कृष्णां डे र्जुहुयाद्योः पूत एव मन्येत यथा स्तेनो यथा भ्रूण देवमेष भवति यो यो
नो रेतः सिञ्चति यद्वाची नमे नो भ्रूण दूत्या यास्तस्मान्मुच्यते यावदेनो दीक्षामुपेति दीक्षित एतेः सतति जु
होति संबत्सरं दीक्षितो भवति संबत्सरा देवात्मानं पुनीते मासं दीक्षितो भवति यो माससः संबत्सरः संबत्स
रा देवात्मानं पुनीते चतुर्विंशतिः रात्री दीक्षितो भवति चतुर्विंशति र्धमासाः संबत्सरः संबत्सरा दे

वात्मानं पुनीते द्वादशरात्रीर्दक्षितो भवति द्वादशमासाः संबत्सरः संबत्सरा देवात्मानं पुनीते यद्वा त्रीर्दक्षितो भवति षड्दशरात्रवः संबत्सरः संबत्सरा देवात्मानं पुनीते तिस्रो रात्रीर्दक्षितो भवति त्रिपदा गायत्री गायत्र्या देवात्मानं पुनीते नमांसमश्नीयात् नस्त्रियमुपेयात् नोपर्यासीत् जुगुप्सेता नृतात्ययो ब्राह्मणस्य व्रतं यवागूरुजान्यस्यामिक्षा वैश्यस्याथोसोस्येष्यध्वर एतद्भूतं ब्रूयाच्च दिमन्येतां पदस्यामीत्योदनं धानाः सकूनघृतमित्यव्रतयेदात्मनो नुपदासाय इति श्रुतिवाक्यप्रमाणकृत्ययो मदापातकादिदोषदूषितः कृतप्रायश्चित्तः चित्तपरितोषायै नंदोमं प्रतिपद्यते । न तु ब्रह्मादा । य एवायो नो अन्ययो नो वारितः सिंचतियश्च ब्रह्महत्यावर्जसाक्षाद्द्वादशवार्षिकारिगुप्रायश्चित्तानामविषयाणि मदापातकादीनि कुरुते ॥ यः पावित्र्यकामो यश्चाकृतकर्मो चिकीर्षुः सकृष्णांशुभिर्जुहुयात् ॥ ॥ अथ प्रयोगः षोडशमास्याममा

वास्यायां वा अन्यत्र वा विहितकालेषु पूर्वान्हे केशमथुनखानि वापयित्वा तीर्थादिषु स्नात्वा च मय मंत्रप्रोक्षणपुण्याद्वा
चनादिहृत्याचतुरस्रं संहितमुपकल्प्य स्वगृह्योक्तविधिनानि प्रतिष्ठाप्य प्राणानायम्याद्येत्यादितिथिश्च वृणांतेभ्य
मुकदोषनिवृत्तिपूर्वकामुकदोषनिर्दूरणार्थं कृष्णं रुद्रोमंकरिष्येति संकल्प्य चरुहोमपक्षेत्रसविताप्रधानदेवताः
स्विष्टकृतं गदेवतात्रीहिमयेन चरुणासद्यो यद्व्येति संकल्प्य विद्युदसीत्यपोपसृजोत्। अन्यत्करणपात्रासादनचरु
निर्वपणं चरणे च यथा गृह्यविधाय पक्वं चरुमभिघ्रायोद्वास्य प्रतिष्ठितमभिघ्राय्य अबदानधर्मणा वदाय
सावित्रीपुरोनुवाक्यामनूच्यसावित्र्ये वयाज्ययातुदुयात् ॥ तद्यथा। गायत्र्या विश्वामित्रर्षिः सविता देव
तागायत्री छंदः। चरुहोमं विति योगः। तस्य वितुरित्याद्युत्क्रान्ते प्रचोदयादेमिति सावित्रीपुरोनुवाक्यामनू
च्यपुनरपिसावित्र्ये वयाज्यथा स्वाहा तंजुहोति सावित्रे इहं ततः स्विष्टकृतमवदानधर्मणा वदाय। हव्य

वाहमिति पुरोनुवाक्यामनूच्यस्विष्टमग्ने इति याज्ययाजुद्ग्यात् दूयो रनयोर्विश्वे देवाः ऋषयः अग्निस्विष्टरु
देवता अनुष्टुप् विराट् छंदः स्विष्टरुद्रोमेविनियोगः । दूव्यवाहमभिमातिषादं । रश्तोदणं पृतनासुजिष्णु । ज्योति
षांतं दीद्यतं पुरंधिं । अग्निः स्विष्टरुद्रतमादुवेमेति पुरोनुवाक्यामनूच्यस्विष्टमग्ने अभितत्युणाद्दुविश्वादेव
पृतना अभिष्य । इहं नः पंथां प्रदिशंस्विभादि । ज्योतिषाद्दुस्यज रंन आयुः स्वाहा । अग्नये स्विष्टरुते रूदं ॥
इति याज्ययाजु होति । अथ यद्देवा देवदेकनमिति त्रिभिरनुवाकैराज्य होमः । केचन सावित्र्या एक होमानंत
रंस्विष्टरुद्रतमवदायस्थापयित्वा यद्देवेत्यादिभिराज्ये होमं क्रवेण विधाय ततः स्विष्टरुद्रोममिच्छंति । अयं
साधीयान्यक्षः । येचपक्ष होमं न कुर्वते तेषामाज्यभागानंत रंतैरेव त्रिभिरनुवाकैरेवाज्य होमः दूतशेषम
ग्नेः पुरस्ताद्दशवक्ष्यते षुनिधायाज्यं तु होति । केचिराज्य होमांते चरस्विष्टरुद्रतंजु होति । यद्देवा इत्येक

विंशत्स्य प्रथमानुवाकस्य ब्रह्मास्वयंभूः ऋषिर्द्विगोक्तदेवताः आद्याश्चतस्रो बनुष्टमः पंचमी त्रिष्टुपपर्वी
षडवसानानि जगती सप्तमी जगती अष्टमी त्रिष्टुप नवमी द्वादश गती दशमी द्वादशी ततो द्वेषघदेश क्रयोत्रियो
दशी त्रिष्टुप चतुर्दशी सप्तपदाष्टिः पंचदशनुष्टुप षोडशी अनुष्टुप विराट् सप्तदशी गायत्री ततस्त्रिष्टुप
भः ॥ एकविंशत्यनुष्टुप आद्यदोमे विनियोगः ॥ ७७ ॥ यद्देवा देवदेकं देवासंश्च रुमाचर्यं । आदित्यास्तस्मान्
मासुंचतर्त्तस्यत्तेन मामितः स्वाहा आदित्येभ्य इ १ । स्वाहा आदित्येभ्य इत्युद्देशत्यागो नमंत्रांतः पाति
एवमेवोत्तरत्रापि ज्ञेयं । देवा जीवन्काम्या यद्वाचानृतमृदिम । तस्मान् इह मुंचत विश्वे देवाः सज्जोषसः स्वा
विश्वेभ्यो देवेभ्यः २ ॥ ज्ञतेन द्यावापृथिवी ज्ञतेन त्वं सरस्वती । धृतां नः पाद्येन सोयत्किंचानृतमृदिमः स्वा
द्यावापृथिवीभ्यां सरस्वत्यै च ३ ॥ इन्द्राग्नी मित्रावरुणो सोमा धाता बृहस्पतिः । ते नो मुंचत्वेन सोयदन्यरु

तमारिमस्वा - इन्द्राग्नीमित्रावरुणसोमधातुबृहस्पतिभ्यः ४ ॥ सजातशंसं सा दुतजा मिश्रं साऽयायसः शंसं
सा दुतवाकनीयसः ॥ अनाद्यष्टं देवभूतं यदेनस्तस्मान्त्वमस्माज्जातवेदोमुमुग्धिस्वा- जातवेदस इदं- ५ ॥ यद्वाचा
यन्मनसावाद्भ्यामूरुभ्यामशीवद्भ्यांशंशिश्नेर्यदन्तं चक्रुमावयं। अग्निर्मातस्मादेनसो गार्हपत्यः प्रमुंचतुच
क्रुमयानिदुष्टतास्वाहा ॥ अग्नये गार्हपत्याय- ६ ॥ येन त्रितो अवर्णवांनिर्बभूवयेन सूर्यं तमसो निर्मुमोच ॥
येनेंद्रो विश्वाभ्रजद्वाद्वातीस्तेनाहं प्रोतिषा उपोतिरानशान आक्षिप्त्वा- अग्नये- ७ ॥ यत्कुसीदमप्रतीतं मये
द्वयेन यमस्यनिधिना चरामि। एतन्नदग्ने अनृणो भवामि जीवंनेव प्रतितत्तेदधामिस्वा- अग्नय इ- ८ ॥ यन्मयि
मातागर्भे सति एनश्चकारयत्यिता। अग्निर्मातस्मादेनसो गार्हपत्यः प्रमुंचतुदूरितायानि चक्रुमकरोतुमा
मेनेनसंस्वा- अग्नये गार्हपत्याय- ९ ॥ यदापियेषमातरपितरं पुत्रः प्रमुदितोथ यन्। अहिंसितोपि

तरो मयानत तदेतत्तदग्ने अनृ णो भवामि स्वाहा । अग्नये ० १० ॥ यदंतरिक्षं पृथिवी मुत घां-इत्यादिमा मने हसः
स्वाहा ॥ अग्नये गार्हपत्याय ० ११ ॥ यदाशसानिद्रासाय सराशसा ॥ यदेनश्वरुमानूत नंयत्पुराणं । अग्निर्मातस्मा
दे-तेन सः स्वाहा ॥ अग्नये गार्हपत्याय-१२ ॥ अतिक्रमामि दुरितं यदेनः । जिहामि रिप्रपरमे स धखे ॥ यन्नयंति
सुरुतो नापि दुष्टतः । तमारोहामि सुरता भुक्तोक्तं ॥ स्वा- अग्नये ० १३ ॥ त्रिते देवा अमृतं ते तदेनः । त्रित एतन्मनु
ष्येषु मा मृजे । ततो मायदिकंचिदानशो । अग्निर्मातस्मादेन सः इत्यादि पूर्ववत् । अग्नये गार्हपत्याय-१४ ॥ दिवि
ज्ञाता अप्सु ज्ञाताः याज्ञाता भोषधीभ्यः । अथोया अग्निजा आपस्तानः शुंधंतु शुंधनीः स्वा- अद्भ्य इदं-१५ ॥
पद्यो नक्तं दुरितं च राम । यद्वाहिवानूत नंयत्पुराणं । हिरण्यवर्णास्तितडत्युनीतनः । स्वा- अद्भ्य इदं-१६ ॥ इमं मे वरुण-
च केखाहा ॥ वरुणाय-१७ ॥ तत्वायामि-प्रमोषीः स्वाहा । वरुणायैदं-१८ ॥ त्वं नो अग्ने वरुणस्य-प्रमुमुग्ध्यसि स्वा-

रप्रचेता राज्ञेनां सिद्धिश्च थः कृतानि । स्वाहा । वरुणाय ४ ॥ उदुत्तमं वरुणमसमदवाधमं विमंध्यमं श्रुथाय ॥
अथावयमाहित्यव्रतेतवानागसो अदितयेस्याम स्वाहा । वरुणाय ५ ॥ इमं मे वरुण ६ । तत्वायामि ७ ॥ त्वं नो अ
ग्ने वरुणस्य ८ । स त्वं नो अग्ने वमो सर्वत्र वरुणाय इदं ९ ॥ संकुसुको विकुसुको निर्ऋथो यश्च निखनः । ते ये स्मद्यक्ष
मनागसो दृगदूरमचीचतं स्वा । मंत्रोक्त देवताभ्यः इदं १० ॥ निर्यक्षममचीचते रत्यां निर्ऋतिं च ॥ तेन यो ३ ॐ ३ स्मत्स
रु छते तमसौ प्रसुवामसि स्वाहा । मंत्रो ११ ॥ दुः शं सानु शं साभ्यां घञेणेनानु घणेन च तेनान्यो ३ ॐ ३ स्म म
सि स्वाहा मंत्रोक्त ० ॥ १२ ॥ संवर्चसापयसा संतनूभिरगन्महि मनसा संश्रिवेन ॥ त्वष्टानो विदधातुरायोतु मासु
तन्वो ३ ॐ यद्विद्विष्टं स्वाहा ॥ त्वष्ट इदं १३ ॥ अथात्रितीयानुवाकस्य समदशर्चस्य ब्रह्मासयं भूर्ऋषिः लिंगोक्त दे
वताः आद्यानुष्टुप् ततो द्वे त्रिष्टुभौ ततस्तिस्त्रिगायत्र्यः ततो द्वे त्रिष्टुभौ ततः षडनुष्टुभः पंच दशैककुक्षती ॥

षोडशनुष्टुप् सप्तदशीपंचपदाशुक्लीअत्यष्टिर्वाआज्यदोमेविनियोगः॥३॥ आयुष्टेविश्वतोद्धृद्यमग्निर्व
रेण्यः॥पुनस्तेप्राणाआयतिपरायक्ष्मंसुवामिते स्वाहा॥अग्नयइ०१॥ आयुर्दाअग्नेहविषोऽनुषाणो घृतप्रती
कोघृतयोतिरेधि॥ घृतं पीत्वामधुचारुगव्यं पितेवपुत्रमभिरक्षताहिंसं स्वाहा॥अग्नये आयुर्देइदं०२॥ इममग्न
आयुषेवर्चसेरुधितिगममोऽनोवरुणसंशिराधि॥ मातेवास्माअदितेशर्मयच्छुविश्वेदेवाजरदृष्टिर्यथासस्वा
हा॥ अग्निवरुणादिति विश्वेदेवेभ्यः इदं०३॥ अग्न आयूंसिषवस आसुवोर्जामिषं चनः॥ आरेवाधस्वदुछुनां
स्वाहा॥अग्नयइ०४॥ अग्नेषवस्वस्वपांअस्मवर्चःसुवीर्यं॥ दधृयिमयिपोषंस्वाहा॥अग्नये०५॥ अग्निः
श्रैषिःपवमानःपांचजन्यःपुरोहितः॥ तमीमहेमहागयंस्वाहा॥अग्नये०६॥ अग्नेजातान्प्रणुदानःसपत्नान्
प्रत्यजान्जातवेदोनुदस्व॥अस्मेदीदृद्दिसुमनाअदेऊन्छर्मतेस्यामन्निवरुथुद्वोस्वाहा॥अग्नयेजातवेदसं०

सहसा ज्ञातान् प्रणुदानः सपत्नान् प्रत्यज्ञातान् ज्ञातवेदो नुदस्व । अधिनो ब्रूहि सुमनस्य मानो वयः स्याम प्रणुदा
नः सपत्नान् स्वाहा ॥ अग्नये ज्ञातवेदसे ८ ॥ अग्नये यो नो भितो ज नो वृको वारो ज्ञि घाः सति ॥ ताः स्ववृत्रहृज
द्विवस्वस्मभ्यमाभर स्वाहा ॥ अग्नये वृत्रघ्ने ०९ ॥ अग्नये यो नो भिदा सति समानो यश्च निष्ठः । तं वयः समि
धं कृत्वा तुभ्यमग्ने पिदधमसि ॥ स्वा अग्नये १० ॥ योनः शपादशपतो यश्चनः शपतः शपात् । उषाश्च तस्मै
निष्पुञ्जसर्वपापं समूहतां स्वाहा ॥ उषसे निष्पुञ्जे ११ ॥ योनः सपत्नो यो रणो मर्तो भिदा सति देवाः । इध्म
स्येव प्रशपातो मातस्यो छेषि किंचन स्वाहा देवेभ्यः १२ ॥ यो मां दृष्टि ज्ञातवेदो यं चाहं दृष्टि यश्च मां । सर्वाः
स्तानग्ने संदृष्ट्वा हं दृष्टि यश्च मां स्वाहा । अग्नये ज्ञातवेदसे ३ १३ ॥ यो अस्मभ्यमरातीयाद्यश्च नो दृ
ष्टते जनः । निदा यो अस्मान्दिप्साच्च सर्वाः स्तान्मषाषाकुरस्वाहा । मंत्रोक्तदेवताये १४ ॥ सः शितं मे ब्रह्म

संशितवीर्यबलं। संशितं क्षत्रमेति स्म यस्याहमस्मि पुरोहितः स्वाहा। मंत्रोक्तदेवताये-१५॥ उद्देशांवाहुअ
तिरमुर्चोअथोबलं। क्षिणोमिब्रह्मणामित्रानु-यामिस्व३३ अहंस्वाहा। मंत्रोक्तदेवताये-१६॥ पुनर्मनः
पुनरायुर्मआगात्पुनश्चक्षुः पुनःश्रोत्रंमआगात्पुनःप्राणः पुनराकृतंमआगात्पुनश्चित्तं पुनराधितं
मआगात्। वैश्वानरोमेदञ्चस्तनूपाभववाधतादुरितानिविश्वास्वाहा॥ वैश्वानरायेदं॥१७॥ इति
त्रितीयानुवाकमंत्राः॥ इत्यनुवाकत्रयेणाज्यसुचासुवेणचाप्रतिमंत्रं हुत्वा॥ यज्ञमानोग्नेर्दक्षिण
तः समित्याणिरुदङ्गुरवस्तिष्ठन् वैश्वानराप्रयतिवेर्यास इति दूदशर्चनसूक्तेन अग्निमुपखाय
यन्मयामनसेत्यनयासमिधमग्नेोप्रक्षिप्यस्विष्टकृतं जुहुयात्। अथवा। अनुवाकत्रयेणाज्यहोमा
नंतरं सिंहेव्याघ्रइत्यादिभिश्चतसृभिस्तथाग्नेभ्यावर्तिन्निति चतसृभिरपि सुचाहुता हुत्वापूर्वोक्त

प्र.
३

प्रकारेणाग्निमुपस्थाप्य समिधमग्नेः प्रक्षिप्य पूर्ववत् संस्त्रिष्टकृतं दत्त्वा जयादिहोमं कुर्यात् ॥ एतच्च कर्म पाप
तारतम्यानुसारेण पूर्वोक्तिविग्राहादिसंबन्धेन तेषु क्षाणांमध्ये अन्यतमपक्षांतरग्रहणेन कर्तव्यं । या
व कर्मसमाप्तिययो ब्राह्मणस्य व्रतं यवागूराजन्यस्य व्रतं आमिक्षावेश्यस्य व्रतं । अथोसोम्येष्वध्वर
एतद्दुतं ब्रूयात् ॥ यदि मन्ये तोषदस्यामीति । पयोव्रतादिभिः क्षाणा भवामिति । तदा ॐ दनंधानाः सू
क्तं न घृतमित्यनुव्रतयेदात्मनो नुपदासायेति । अथ सिंहेव्याघ्र इत्याद्योमंत्राः प्रदर्शयंते । सिंहेव्या
घ्र इति च तसृणां सोमज्ज्विः त्विषिर्देवता त्रिष्टुष्टदः । आड्यहोमे विनियोगः ॥ सिंहेव्याघ्र उतया
एहाकी । त्विषिरग्ने ब्राह्मणे सूर्येया । इंद्र्या देवी सुभगा जज्ञानसान आगन्वर्चसा संविदाना
स्वाहा । त्विष्ये इहं ॥ १ ॥ याराजन्ये दुंदुभावायतायां ॥ अश्वस्य क्रंघे पुरुषस्य मायो । इंद्र्या देवी ॥

त्विष्ये० २॥ या हस्तिनिदूषिणियादिरण्ये । त्विषिरश्वेषु पुरुषेषु गोषु ॥ इंद्रं या देवी० त्विष्ये० ३॥ रथे
अश्वेषु वृषभस्य वाजे । वाते पत्न्ये वरुणस्य शुक्रे । इंद्रं या दे० त्विष्ये इंद्रं० ४॥ अग्नेभ्यावर्तिन्नति चत
स्रणां अग्निर्ज्ञेयः॥ मंत्रोक्तदेवताः यथा छंदोसि आज्यहोमे वि० ३० अग्नेभ्यावर्तिन्नभीत्यादि प्रज
याधनेन स्वाहा ॥ अग्नये अभ्यावर्तिने इंद्रं० ५॥ अग्ने अंगिरः शतं ते इत्यादि पुनर्नोरयिमा रुधि ।
स्वाहा ॥ अग्ने अंगिरसे ॥ ६॥ पुनरुर्जा निवर्तंस्व विश्वतस्वाहा । अग्नये० ७॥ सदृश्या निवर्तस्वा विश
श्वतस्य रिस्वाहा । अग्नये० ८॥ अथ समिधमा धायोपस्थापनं कुर्वती वैश्वानरा येत्यस्य सूक्तस्य दू
दशर्चस्य ब्रह्मा स्वयं भूर्ज्ञेयः वैश्वानरा द्वालिङ्गोक्तदेवताः आद्ये त्रिष्टुभौ तृतीयचतुर्थ्यविनुष्टुभौ
ततस्तिस्त्रः स्त्रिष्टुभः अष्टमीपंक्तिः । ततो द्वे त्रिष्टुभौ एकादशी द्वादशी च पंचपदेनाकुर्यौ ॥ उपस्था

नेविनियोगः। ॐ वैश्वानरायप्रतिवेद्यामे। यदीच्छन्सगरोदेवतासु। स एतान्यारण्यप्रसुंचन्प्रवेदसन्नो
सुंचातुदुरिताद्विघ्नात्॥१॥ वैश्वानरः पवयान्नः पवित्रैर्यत्संगरमभिधावाम्याशुं। अनाजानन्मने
सायाचमानो यद्वेनो अवतत्सुवामि॥२॥ अमी ये सुभगे दिविविद्यतो नामतारंके॥ प्रेहामृतस्य य
छतामेतद्दुकमोचनं॥३॥ विजिहीर्षलोकान्कृत्विबंधान्मुंचासिबद्धकं॥ योनेरिव प्रच्युतो गर्भः सर्वान्य
थोऽनुष्य॥४॥ सप्रजानन्प्रतिगृभणातिविद्वान्प्रजाप्रतिः प्रथमज्ञाज्ञतस्य॥ अस्माभिर्दत्तं रजसः
परस्तादृच्छिन्नं तंतुमनुसंचरेम॥५॥ तंतंतंतुमन्वेके अनुसंचरंति येषां दत्तं यन्नियमायनवत्। अवं
ध्वेके दत्तः प्रयच्छादातुं चेच्छुक्त्वा संसः स्वर्गैर्षां॥६॥ आरभेथा मनुसं रभेथां समानं पंथा
मवथो घृतेन॥ यद्वां प्रतपरिविष्टं यद्ग्नोतस्मै गोत्रायैद्वायापतीसं रभेथां॥७॥ यद्दंतरिक्षं पृ

शिवी मुतद्यां यन्मातरं पितरं वा जह्मिः सिम ॥ अग्निमतिस्मादेन सो गार्हपत्यरन्त्रो नेषदुरितायानि
चरुम ॥ ८ ॥ भूमिमातादितिर्नो ज्ञानि च भ्रातांतरिक्षमभिभूस्त एन ॥ द्यौर्नः पितापितृया छं भवा
सिजा मिमित्वा मा विवित्ति लोकात् ॥ ९ ॥ यत्र सुहार्दं कुरुतो मदं ते विहाय रोगं तन्वा ३ः स्वायां ॥ अश्लोणां गै
रदृतास्वर्गे तन्न पश्ये मपितरं च पुत्रं ॥ १० ॥ यदन्नमद्यन्नतेन देवाहास्यन्नदास्यन्नतवा करिष्यन् ॥ यद्देवानां च
क्षुष्या गो अस्ति यदेव किंच प्रतिजग्राह मग्निमतिस्मादनृणं कृणोतु ॥ ११ ॥ यदन्नमप्रिबहुधा विरूपं वा सो हिरः
मुत गामजा मया विं ॥ यद्देवानां च क्षुष्या गो अस्ति यदेव किंच प्रतिजग्राह अग्निमतिस्मादनृणं कृणोतु ॥ १२ ॥
एवमग्निमुपस्थाप ॥ यन्नयेत्यस्य मंत्रस्य ब्रह्मास्वयं भूजुषिः ॥ अग्निदेवता अनुष्टुप् छंदः ॥ समिधो मे वि
यन्नया मनसा वाचा कृतमेनः कदाचन ॥ सर्वस्मात्तस्मान्मोक्षितो मोग्धित्वं हि वेथयथा तथं स्वाहा ॥ अग्नयं

अथ स्विष्टकृधोमः ॥ द्रव्यवाहमितिपुरोनु वाक्यायाः स्विष्टमग्ने इतिया त्वया श्वेतयोर्विश्वे देवाः ऋषयः अग्नि
स्विष्टकृदेवता अनुष्टुपविगट् छंदः ॥ स्विष्टकृधोमे विनियोगः ॥ ॐ द्रव्यवाहमभिमातिषाहं । रक्षो हणं पृतनासु
क्षिप्तं । ज्योतिष्मंतं दी घंतं पुरंधिं ॥ अग्निः स्विष्टकृतमाहुवेमो ॥ ३ ॥ स्विष्टमग्ने अभितत्पणाहि विश्वान् देवपुत्र
ना अभिष्य ॥ ३ ॥ इतः पंथां प्रदिशं न्विभाहि ज्योतिष्मद्देव जरं न आयुः स्वाहा ॥ ३ ॥ अग्ने ये स्विष्टकृत इत्युद्देशत्या
गः ॥ ३ ॥ अग्ने ये स्वाहा । रूद्राय तंति च राय स्वाहेति समिधमिधमसं नहनं चाग्नेौ प्रहृत्य दूतशेष मग्नेः परितोश्च
क्षपत्रेषु निधाय कर्मसमर्थं जयादि होमं कुर्यात् । तत्र त्रयोद्देशानां मंत्राणां यजु रूपाणां जयादीनां वि
श्वे देवाः ऋषयः प्रतिमंत्रं प्रथमपदोक्तगुणविशिष्टा देवता आर्ज्यहोमे विनियोगः ॥ चित्तं च स्वाहेति पूर्ववः
॥ ३ ॥ हुयात् ॥ अथाष्टाद्देशानामभ्यासानां विश्वे देवाः ऋषयः प्रतिमंत्रं प्रथमपदोक्तगुणविशिष्टा देवताः आ

ये होमे वि० अग्निभूतानामिति जुहुयात् ॥ अथ राष्ट्रभूतः ॥ अत्र आम्रायपाठे द्वादशमंत्राः ॥ अर्थतस्त एव द्वा
विंशतिः एषां द्वाविंशतियजुषां विश्वे देवा ऋषयः ॥ स्वस्वमंत्रोक्तगुणा विशिष्टा गंधर्वापरसथ्वदेवताः आम्रा
यपाठे सप्तमस्य द्वादशस्य च भुवनस्य पतिर्देवता आस्य होमे वि० ॥ कृतपाठित्यादि जुहुयात् ॥ जयाभ्या
ताराष्ट्रभूत इति गणत्रयमंत्रोदुच्यते ॥ तदनंतरं वक्ष्यमाणाः प्रजापतय इत्या रभ्य आस्विष्ट रुदंताः ॥
पंचायुष होमा उच्यंते ॥ एते पंच प्रायश्चित्तार्थमिति तत्र प्रजापतेन त्वदित्यादीनां मध्ये प्रथमां त्ययोर्वि
श्वे देवा ऋषयः मध्यस्थितानां व्यस्तानां तिस्रणां व्याहृतीनां क्रमेण जमदग्नि भरद्वाज भृगु वा ऋषयः ॥ प्रजाप
ति रग्नि वायुः सूर्योऽग्निः स्विष्ट रु देवताः ॥ प्रजापत इति त्रिष्टुप् आद्य व्याहृतिर्देवी गायत्री द्वे प्रश्नि हो ॥ यद्
स्येति द्वाविंशं यजुः आस्य होमे वि० ॥ प्रजापतेन त्वदेतत् ॥ भूः २ ॥ भुवः ३ ॥ स्वः ४ ॥ यद्स्य कर्मण इति इति

पंच होमाः ॥ यद् स्पेतिस्विष्टकृतं जुहुयात् । बर्हिरेजन परिधिप्रहरण संस्त्रावहोमं कुर्यात् ॥ संस्त्राव भागा
स्थेषा बर्हिः प्रस्तरेष्वा बर्हिषदश्च देवा इमा वाचमभिविश्वे गणंत आसद्यास्मिन् बर्हिषि मादयश्च संस्त्राव
वसुभ्यो रुद्रेभ्यः आदित्येभ्यः संस्त्राव भागोभ्य इदं । अथानाज्ञातादि प्रायश्चित्ना हुती जुहुयात् ॥ सर्व
प्रायश्चित्नाथं भू भुवः सुवः स्वाहा । अथोत्तरपरिवेचनादि नृक्षविषजानां तं कर्म कुर्यात् ॥ ॥ इति कृष्णा उ
होमः ॥ अथ गण होमः ॥ सचापस्तं वमतानुसारेणाभिधीयते ॥ आधानस्य वा काम्यानां कर्मणां वा आ
होपवित्रत्वकामनाये एतत्कर्म कर्तव्यं ॥ सस्त्रिकेषु कर्मसु सस्त्रीकः । इतरेष्वेकः स्वयं यजमानो दर्भासीनो द
र्भाषाणिः प्राणानायम्यामुकप्रयोजनार्थं सप्ताहं सवनत्रयं गण होमान् होष्यामीति संकल्प्य स्वस्वगृह्या
नुसारेणाग्निप्रतिष्ठापनादि सवित्रे च स्रपणांते प्रणीता पात्रेण सह तंतुभिर्वाहितं कुरुशंप्रयुज्य प्रणीता

वत्संस्क्रत्योत्तरतोनिधायापूयाग्निमुखांतेचरूमवदायसावित्रीपुरोनूच्यसावित्र्येवयाज्ययाद्रुत्वापुनरपस्ती
र्याद्विरवदायाभिघार्याग्नेयेनयेत्येकामाऽयाद्रुतिंद्रुत्वाततःसरुद्वघतिनाक्षतमभिघारयतिस्विष्टकृतं
। तत्राग्नेनयेतिप्रत्यृचंषडर्चेनसूक्तेनसहस्रशोर्षेत्यष्टादशर्चेन अग्निर्मत्वेतिद्रुविंशत्यचेतमृगारसूक्तेन
यावामिंद्रावरुणेनगणेनचतुर्मंत्रेणयोवामिंद्रावरुणेत्यनेनाष्टमंत्रेणचपवमानःसूवर्जनइतिअनेना
नुवाकेनसप्तदशर्चेन यद्देवादेवहेळनमिति विंशत्यर्चेनाछिद्रपठितेनानुवाकेन वैश्वानरेनईत्येष्टमं
त्रेणच। एवमष्टभिर्गणैःप्रतिमंत्रंचरुणाजुहोति॥ ततःस्विष्टकृतंजुहोतिसकृदुपस्तरणंसकृद्वदानंद्रु
रभिघारणंच॥ ततश्चावशिष्टंकर्मयथागृह्यंकुर्वते। अथमंत्रपाठानुक्रमेणगणहोमःप्रदर्शयते। इत्या
मुपस्तीर्याद्विरवदायाभिघार्याअग्नेनयेतिसूक्तेनान्यैश्चवश्यमाणैःपुरुषसूक्तादिभिर्युत्तरंशतंप्र

तिमं बं लु द्यात् अभिघार्य च रश्मिं दूविः प्रत्यभिघारणं । पुनर्होमे पुब दूषंते प्रत्यभिघारणं । अग्नेन ये
तिषडचस्य पवित्रसूक्तस्य विश्वे देवाः कृषयः अग्निर्देवता त्रिष्टुषं छंदः । चरुहोमे विनियोगः । मंत्राजृते सूक्तं ।
ॐ अग्नेन य सुपथारणे अस्मान् विश्वानि देववयुनानि विद्वान् ॥ युयोध्यस्मः जुहुराणमेनो भूयिष्ठातेन म
उक्तिं विधेम स्वाहा ॥ अग्नये १ ॥ प्रवः शुक्राय भानवे भरध्वं दूव्यं मतिं चाग्नय सुपूतं ॥ यो देव्यानि मानु
षाज नृंषि अंत विश्वानि विप्रनाजिनाति ॥ स्वा-अग्नये २ ॥ अछागिरो मतयो देवयंतीः । अग्निं यंतिं इवि
र्णां भिक्षमाणाः । सुसंहशं सुप्रतीकं स्वंच । दूव्यवाद्मरतिं मानुषाणां स्वाहा ॥ अग्नये ३ ॥ अग्ने त्वमस्म
द्युयोध्यमीवाः अनग्निना अभ्यमंत हृष्टीः । पुनरस्मभ्यं सविता य देवं क्षां विश्वेभिरजरेभिर्यज्ञत्रा स्वाहा
अग्नये ४ ॥ अग्ने त्वं पारयान् व्यो अस्मान् शंयोः स्वाहा ॥ अग्नये ५ ॥ प्रकारवो मनना दूव्यमाना दे

वद्रीचीनयथ देवयंतः ॥ दक्षिणावाङ्मिनीप्राच्योतिद्विर्भरंत्यग्नये घृताची स्वाहा अग्नये ६ ॥ इत्येकं सूक्तं
अयमेको गणः ॥ सदस्रशीर्षेत्यष्टादशस्य पुरुषसूक्तस्य प्रजापतिर्ऋषिः जगद्भोजः पुरुषो नारायणो वा
देवताः आद्यापंचदशानुष्टुभः आद्यास्तिस्त्रः स्विष्टुभः चरुहोमे विनियोगः ॥ सदस्रशीर्षापुरुषः ॥ स
दस्राक्षः सदस्रपात् ॥ स भूमिं विश्वतो चत्वात्यतिष्ठद्दशंगुलं स्वाहा ॥ जगद्भोजाय पुरुषाय नारायणाय वा
। यदि पुरुषो देवतात्वेन बक्ष्यते तदा पुरुषायेत्युद्देशत्यागः ॥ अथ नारायणः ॥ तदानारायणेति ॥ एवमुत्त
रमंत्रेष्वपि ॥ १ ॥ पुरुष एवेदं सर्वमित्यादि ॥ २ ॥ त्यागः स एव सर्वत्र ॥ एतावानस्य ॥ ३ ॥ त्रिषादूर्ध्व ॥ ४ ॥ तस्मा
द्गुरादजायत ॥ ५ ॥ यत्पुरुषेण दृविषा ॥ ६ ॥ सप्तास्यासनः ॥ ७ ॥ तं यज्ञं बर्हिषि ॥ ८ ॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वदुतः संभू
तं ॥ ९ ॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वदुतः ज्ञचः सामानि ॥ १० ॥ तस्माद्दशाअजायंत ॥ ११ ॥ यत्पुरुषं व्यदधुः ॥ १२ ॥ आह

प्र. १३॥ चंद्रमामनसो-१४॥ नाभ्या आसीत्-१५॥ वेदाहमेतं-१६॥ धातापुरस्तात्-१७॥ यज्ञेन य
त्तमयज्ञं-१८॥ नारायणायः॥ इति द्वितीयसूक्तं॥ अयमपरो गणः॥ अग्नेर्मन्वे इति द्वाविंशच्चस्य मृगारसूक्तं
स्य विश्वे देवाः ऋषः॥ लिङ्गोक्तदेवताः आदितः सप्त उपरिष्ठाः योतिषः॥ अष्टमिन्व तुष्यदापंक्तिः॥ ततः पंच उप
रिष्ठाः योतिषः॥ चतुर्दशी यथा॥ पंचदशी षोडशी वानुष्टुभो॥ सप्तदशी वानुष्टुभो॥ गायत्री अष्टादशी ऋ
ष्टुषु॥ नवविंशी विंशी चोपरिष्ठाः योतिषो अंत्ये द्वौ ऋष्टुभो॥ चरद्दोमे विनि योगः॥ ३७ अग्नेर्मन्वे प्रथमस्येत्या
दि॥ सनो मुंचत्व रं हसः स्वाहा॥ अग्नये-१॥ यस्येदं प्राणं निमिषः सनो मुंचत्व रं हसः स्वाहा अग्नये-२॥ इंद्रस्य
मन्वे प्रथमस्य प्रचेतसो वृत्रघ्नस्तोमा उपमामुपागुः॥ यो दाशुषः सुकृतो हवमुपगंता सनो मुंचत्व रं हसः॥
स्वाहा॥ अग्नये-३॥ यः संग्रामं नयति संवर्षी युधे यष्टानि स संस्तुति त्रयाणि॥ स्तोमो इंद्रनाथितो जो हवीमि

सनो मुंचत्वः हसः स्वाहा । इंद्राय - ४ ॥ मन्वेवां मित्रावरुणा तस्य वितः सत्यो जसा हृः हणा यं नु देथे । यारा ज्ञानं
सरथं याथ दुग्रोतानो मुंचत मागसः स्वाहा । मित्रावरुणाभ्यां - ५ ॥ यो वां रथं जुरश्मिः सत्यधर्मा मिथश्चरं
मुपयाति दृषयन् । स्तोमि मित्रावरुणा नाथितो ज्ञो हवीमितो नो मुंचत मागसः स्वा । मित्रावरुणाभ्यां - ६ ॥ वायोः
सवितुर्विदेथामिमं न्मदेयावात्मन्वद्विभृतो यो चरक्षतः । यो विश्वस्य परिभूव भूवतु स्तो नो मुंचत मागसः स्वा ।
वायुसवितुभ्यां - ७ ॥ उपथेष्ठान आशिषो देवयो र्धमे अस्ति रन् । स्तोमि वायुः सवितारं नाथितो ज्ञो हवीमितो
नो मुंचत मागसः स्वाहा ॥ वायुसवितुभ्यां - ८ ॥ रथीतमोरथीनामर्द्धतये शुभंगमिष्ठो सुर्यमेभिरश्वैः ॥
ययो वां देवो देवे अग्निना तमो ज्ञो स्तो नो मुंचत मागसः स्वा । अश्विभ्यां - ९ ॥ यद्यातुं बहतुं सूर्यायाः स्त्रिचक्रे
ण सः सद्मिष्ठमानो ॥ स्तोमि देवावश्विनो नाथितो ज्ञो हवीमितो नो मुंचत मागसः स्वाहा ॥ अश्विभ्यां - १० ॥ म

रतां मन्वे अधिनो ब्रुवंतु प्रेमां वाचं विश्वाम वंतु विश्वे । आश्रून् हवे सुयमानू तयेते नो मुंचंत्वे न सः स्वाहा ॥ मरुद्भ्यः १२ ॥
तिग्ममायुधं वीरुतं सहस्रदृग्यं शूर्धः एतनासु जिह्मु । स्तोमि देवान् मरुतो नाथितो जो हवी मिते नो मुंचंत्वे न सः
ः स्वाहा ॥ मरुद्भ्यः १२ ॥ देवानो मन्वे अधिनो ब्रुवंतु प्रेमां वाचं विश्वाम वंतु विश्वे ॥ आश्रून् हवे सुयमानू तयेते नो मुंचंत्वे न सः ॥
स्वाहा विश्वेभ्यो देवेभ्यः १३ ॥ यदि दं मा भिक्षो चति वीरुषे येण देयेन ॥ स्तोमि विश्वान् देवान् नाथितो जो हवी मिते नो मुंचंत्वे न सः
स्वा विश्वेभ्यो देवेभ्यः १४ ॥ अनु नो घानु मतियं जं देवेषु मन्यतां । अग्निश्च हव्यवाहनो भवतां दाशुषे मयः ॥ स्वा-
अनु मत्यै हव्यवाहनाय अग्नये च १५ ॥ अन्विदनु मते तं मन्या सैशं च न रूधि ॥ क्रत्वै दक्षाय नो हिनू प्रण आयूँ षिता रिष स्वाहा ॥ अनु मत्यै १६ ॥ वैश्वानरो न उत्या प्रयातु परावतः ॥ अग्नि
र वठेन वाहसा स्वाहा । वैश्वानराय अग्नये १७ ॥ पृष्टो शिव पृष्टो अग्निः पृथिव्यां पृष्टो विश्वा ओषधीरा विवेश ॥

वैश्वानरः सहसा पृष्टो अग्निः स नो दिवा सरिषः पातु नक्तं स्वाहा । वैश्वानराग्नये १८ ॥ ये अप्रथेताममिते
मिरो ज्ञोभिर्ये प्रतिष्ठे अभवतां वसूनां ॥ स्तोमिद्यावापृथिवीनाथितो ज्ञो हवीमिते नो मुंचत मरुदसः स्वाहा ॥
द्यावापृथिवीभ्यां १९ ॥ दुर्वीरो दसीवरिवः शृणोतं क्षेत्रस्य पत्नी अधिनो ब्रूयातं ॥ स्तोमिद्यावापृथिवीनाथि
तो ज्ञो हवीमिते नो मुंचत मरुदसः स्वाहा ॥ द्यावापृथिवीभ्यां २० ॥ यत्ते वयं पुरुरेन्द्रा य विष्ठा विद्वान्सश्वरुमाक
च नागः । रुधीषस्मान् अदितेरनागा ये नांसिन्द्रि श्रथो विष्वगग्ने ॥ स्वाहा । अग्नेये २१ ॥ यथा हत दू सवीगो
र्यंचित्पदिषिताममुंचता यज्ञत्राः ॥ एवात्वमस्मत्प्रमुंचाव्यरुदः प्रातार्यग्ने प्रतरं न आयुः स्वाहा । अग्नेये २२ ॥
इति तृतीयं सूक्तं । अयं त्रितीयो गणः ॥ यावामिन्द्रावरुणे तेषां चतुर्णां यज्ञुर्मंत्राणां विश्वे देवा जृषयः । इन्द्रावरुणो
देवता चरुदो मे विनि योगः ॥ ॐ यावामिन्द्रावरुणा यतव्यात नूः सत्ये ममरुदसो मुंचतं स्वाहा । १ ॥ यावामिन्द्रावरु

णासहस्यातनूःस्तयेममसंहसोमुंचतं। स्वा॥ २॥ यावामिंद्रावरुणारक्षस्यातनूस्तये० ३॥ यावामिंद्रावरुणाते
जस्यातनूस्तये० ४॥ इंद्रावरुणाभ्यामिंद्रं सर्वत्र॥ अयंचतुर्थगणः॥ ॥ योवामिंद्रावरुणावित्यष्टानां यजुर्मं
त्राणां विश्वे देवा ज्ञष्ये ॥ इंद्रावरुणो देवता। चरुहोमेवित्रियोगः। योवामिंद्रावरुणावग्नेस्त्रामस्तं वामेतेना
वयजे॥ स्वाहा। इंद्रावरुणाभ्यां इति सर्वत्र० १॥ योवामिंद्रावरुणाद्विवात्सुपशुषुस्त्रामस्तं वामेतेनावयजे स्वा
॥ २॥ योवामिंद्रावरुणाच्चतुष्यात्सुस्त्रामः ३॥ योवामिंद्रावरुणागोषेस्त्रामस्तं० ४॥ योवामिंद्रावरुणाग्दे
षुस्त्रामः ५॥ योवामिंद्रावरुणाष्मस्त्रामः ६॥ योवामिंद्रावरुणोषधीषुस्त्रामः ७॥ योवामिंद्रावरुणावनः
स्पतिषुस्त्रामस्तं वा॥ ८॥ अयंपंचमोगणः॥ ॥ पवमानः सुवर्जन इति सप्तदशर्चस्यानुवाकस्य सोमज्ञषि
हिं गोक्तदेवताः पवमान्योवादे० आद्ये द्वे गायत्र्यो० तृतीयानुष्टुप्० चतुर्थपंचम्योगायत्र्यो० ततो द्वे त्रष्टुभौ०

अष्टमी गायत्री ततो षावानुष्टुभः सप्तदशात्रिंशत्पुत्ररूहो मे विनियोगः ॥ ॐ पवमानः सुवर्जनेनः पवित्रेण वि
चर्षणिः ॥ यः पोता स पुनातु मा स्वाहा पवमानाये रं १ ॥ पुनंतु मा देवजनाः पुनंतु मनवो धिया ॥ पुनंतु विश्व आय
वः स्वाहा देवजनेभ्यो मनुष्येभ्यो विश्वेभ्यः आयुभ्यः ॥ २ ॥ ज्ञात वेदः पवित्रवतः पवित्रेण पुनाहि मा शुक्ले
ण देवदीद्यत ॥ अग्निं कृत्वा क्रतू रनु ॥ स्वाहा ज्ञात वेदसेग्नये ॥ ३ ॥ यत्ने पवित्रमर्चिषि ॥ अग्ने विततं मंतरा ॥ अ
ह्नते न पुनीमहे स्वाहा ॥ अग्नये ४ ॥ इभाभ्यां देव सवितः ॥ पवित्रेण सवेन च ॥ इ रं ज ह्न पुनीमहे ॥ स्वा सवित्रे ॥
५ ॥ वैश्वदेवी पुनती देव्या गात ॥ यस्येव ह्नीस्तनुवो वीत पृष्ठाः ॥ तयामदंतः सधमाद्येषु ॥ वयः स्यामपतयोर
यीणां स्वाहा ॥ वैश्वदेव्ये ६ ॥ वैश्वानरो रश्मिभिर्मपुनातु ॥ वातः प्राणैर्नेषिरोमयोभूः ॥ द्यावा पृथिवीपथ
सापयोभिः ॥ अतावरी यज्ञिये मा पुनीतां स्वाहा ॥ वैश्वानराय वातायेषिरायमयोभुवे द्यावा पृथिवीभ्यां ७

वृहद्भिः सवितस्तुभिः । वर्षिष्ठे देवमन्मभिः । अग्नेर्दक्षेः पुनाहिमास्वा । सवित्रेण ये । येन देवा अपुनतये
नापोदिर्यकशः । तेन दिव्येन ब्रह्मणा । इदं ब्रह्मपुनीमहे स्वाहा । दिव्याय ब्रह्मणे ९ ॥ यः पावमानी रध्येति । ऋषि
भिः संभृतं रसं । सर्वं स पूतमश्नाति । स्वदितं मातरि श्वेना स्वाहा । पावमानीभ्यः १० ॥ पावमानीयो अध्येति । ऋ
षिभिः संभृतं रसं । तस्मै सरस्वती दुहे । क्षीरं सर्पि मधूदकं । स्वाहा । पावमानीभ्यः ११ ॥ पावमानीः स्वस्त्ययनीः ।
सुदुघादिपयस्वतीः । ऋषिभिः संभृतो रसः । ब्राह्मणे घ्नमृतं दितं स्वा । पावमानीभ्यः १२ ॥ पावमानीर्दितं तुनः
इमं लोकमथो असुं । कामान् समर्थयंतुनः । देवी देवैः समाभृताः स्वा । पावमानीभ्यः १३ ॥ पावमानीः स्वस्त्ययनीः
सुदुघादिघृतश्रुतः । ऋषिभिः संभृतो रसः । ब्राह्मणे घ्नमृतं दितं स्वा । पावमानी १४ ॥ येन देवाः पवित्रेण । आ
त्मानं ० दा । पावमानी ० १५ ॥ प्राजापत्यं पवित्रं । नीमहे स्वाहा । पावमानीभ्यः १६ ॥ इंद्रः सुनीती । सदमापुना

तु. मूर्त्तयंत्यापुनातु स्वाहा । सनीत्यासहितायेद्राय स्वस्यः सहितायसोमाय समीच्यासहितायवरुणाय ॥
प्ररुणाभिः सहितायधर्मायराज्ञे ॥ मूर्त्तयंत्यासहितायज्ञातवेदेसेचउदंनमम ॥ १७ ॥ अयंषसोगणः ॥ यद्देवा
देवदेऊनमिति अछिद्रपठितस्यावंशत्यचस्यानुवाकस्यविश्वेदेवाकूपयः तं गोकुदेवताः । आद्यानुष्टुप् द्विः
तीयाषडवसानाजगतीमद्रापंत्याख्यातृतीया अनुष्टुप्चतुर्थी त्रिष्टुप्पंचमीसप्तपदा । अतिशुक्रीयती ।
त्रिष्टुप्सप्तमीषडवसाना अतिजगती । अष्टमीषट्पदा जगतीवा । नवमीषट्पदा । ततो द्वेपदेशक्योद्गादशी
त्रिष्टुप् । त्रयोदशीसप्तपदा अष्टिः । चतुर्दशनुष्टुप् पंचदशनुष्टुप्विराट् । षोडशी गायत्री । ततस्त्रिस्त्रिः त्रि
ष्टुभः । विंशत्यनुष्टुप् चरुहोमेविनियोगः ॥ अयद्देवादेवदेउनं देवा सश्वरुमावयं । आदित्यास्तस्मान्मामुच
तं तं स्वर्नेन मामुतस्वाहा । आदित्येभ्यः १ ॥ देवाजीवनकाम्यायद्वाचानृतमृदिम । अग्निर्मातस्मादेनसः । गार्हप

प्र.

२२

स्यः प्रमुंचतुदुरितायानिचकृमकरोतुमामनेदसः स्वाहा अग्नयेगार्हपत्याय ॥२॥ इत्तेन द्यांवापृथिवीकृतेन
त्वः सरस्वती । कृतान्तामुंचताः दसः ॥ यदन्यकृतमानिमस्वाहा ॥ द्यावापृथिवीभ्यां सरस्वत्यै च ॥ ३ ॥ सजातशः
सादुतवाजा मिश्राः सात्रायसः श्राः सादुतवाकनीयसः ॥ अनाज्ञातं देवकृतं यदेन ॥ तस्मात्त्वमस्मान्ज्ञातवेदोमुमु
ग्धि । स्वाहा ज्ञातवेदसे ॥ ४ ॥ यद्वाचायन्मनसावाहुभ्यामूरुभ्यामधीवद्भ्यां शिशैर्यदनृतंचकृमावयं अग्निर्मा
तस्मादेनसः गार्हपत्यः प्रमुंचतुदुरितायानिचकृमकरोतुमामनेदसः स्वाहा अग्नयेगार्हपत्याय ॥ ५ ॥ यद्वाभ्यां
चकरकिल्बिषाणि । अक्षाणां वग्नमुफन्नघ्नमाणः ॥ दूरेपश्याचराष्ट्रभृच्चतान्यप्सरसांचेनुदक्षामृणानि स्वा
राष्ट्रभृते अप्सरोभ्यश्च ॥ ६ ॥ अदीव्यं नृणं यदहंचकार येद्वाहास्यन्सज्जगाराजनेभ्यः ॥ अग्निर्मातस्मादेनसः इत्या
दिपूर्वचत् ॥ ७ ॥ यन्मयिमातागर्भसति । एनश्चकारयत्पिता । अग्निर्मातस्मा इत्यादि ॥ ८ ॥ यदापियेषमातरं

पितरं पुत्रः प्रमुदितो धयन् । अद्भिः सितो पितरो मया तत ॥ तदेतन्न दग्ने अनृणो भवामि स्वाहा । अग्नये ॥ १॥
 यदंतर्दिक्षं पृथिवीमुत घ्रांयन्मातरे पितरं वा जद्भिः सिम । अग्निर्मातस्मा ॥ १० ॥ यदा द्रासा निशासायत्यराशसा
 यदेनश्च रुमानूत नंयत्युराणं । अग्निर्मातस्मा ॥ ११ ॥ अतिक्रामामिदुरितं यदेनः । जहामि रिप्रं परमे सधखे
 यत्र यंति सुरतो नापि दुच्छतः । तमारोहामि सुहृतानुत्तोकं स्वा । अग्नये ॥ १२ ॥ तृते देवा अमृजते तदेनः । त्रि
 तएतन्मनुष्येषु मामृजे । ततो मायादि किंचिदानशे । अग्निर्मातस्मा ॥ १३ ॥ द्विविज्ञाता अष्कज्ञाता याज्ञा
 ता ओषधीभ्यः । अथोया अग्निज्ञा आयः । तानः शुंधंतु शुंधनीः स्वाहा । अद्भिः ॥ १४ ॥ यदापो न कंदुरितं च
 राम । यद्वा दिवानूत नंयत्युराणं । हिरण्यवर्णास्तत उत्युनीतनः स्वाहा । अद्भिः ॥ १५ ॥ इमं मे वरुणा वरुणा
 ये ॥ १६ ॥ तत्वायामि वरुणाय ॥ १७ ॥ त्वं नो अग्ने अग्नि वरुणाभ्यां ॥ १८ ॥ सत्वं नो अग्ने अग्नि वरुणाभ्यां ॥ १९ ॥

त्वमग्ने अयास्यया। अग्नये अयसे २० ॥ ॥ अयं सप्तमोगणः। वैश्वानरो नडु। येष्टानाम् इन्द्रवाणां विश्वे देवा
शषयः। वैश्वानरो दे। आद्ये देगायत्र्यो। ३ जगती। ततस्तिस्त्रः त्रिष्टुभः। सप्तमी जगती ८ त्रिष्टुप्। चरुहोमे
विनियोगः। ॐ वैश्वानरो नडुत्या प्रयातु परावतः। अग्निरक्थेन वा दसा। अग्नये वैश्वानराय १॥ क्रुता वा
नं वैश्वानरमृतस्य ज्योतिषस्य ति। अजस्रं घर्ममीमहे स्वाहा। अग्नये वैश्वानराय सर्वत्रत्यागः २॥ वैश्वा
नरस्य दं सनाभ्यो वृद्धरिण देकः स्वपस्य ग्राकृविः। उभापितराम दयं न जायताग्निर्घावा पृथिवी भूरिरेत
सा स्वाहा। ३। पृष्टो दिवि पृष्टो अग्निः पृथिव्यां पृष्टो विश्वाओषधीरा विवेत्ता॥ वैश्वानरः सदसा पृष्टो अग्निः
सनो दिवा सरिषः पातु नक्तं स्वा ४॥ जातो यदग्ने भुवना व्यस्यः पशुं न गो पातूर्यः परिज्जा। वैश्वानरत्र ह्यणो वि
दगातुं यूर्य पात स्वस्तिभिः सदानः स्वा ५॥ त्वमग्ने क्रोचिषा शोशुचान आरो दसी अ पृणा ज्ञायमानः। त्वं देवां

अभिज्ञस्तेरमुंचोवैश्वानरजातवेदोमद्वित्वा वैश्वानरायाग्नयेजातवेदसे ६ ॥ अस्माकमग्नेमघवत्सुधा
रयानामिक्षत्रमजरं सुवीर्यं वयं जयेमशोतिनंसदस्त्रिणं वैश्वानरवाऽनमग्नेतवोतिभिः स्वा ७ ॥ वैश्वानर
स्यसुमतौस्यामराज्ञादिकं भुवनानामभिथीः यतोऽज्ञातो विश्वमिदं विश्वे वैश्वानरो यतते सूर्येण स्वा ८ ॥ अ
ष्टमोगणः ॥ ॥ इत्यष्टमभिर्गणैः प्रतिमंत्रं न्युत्तरं शतं चरुणा हुत्वा जयादि होमान् जुहुयात् ॥ जयादिमंत्रः ।
कृष्णा उ हो मे प्रदूर्जिताः । अथ द्रव्यांसरुदुपस्तीर्य सरुदुवदायद्विरभिघार्य अग्नयेस्विष्टकृतस्वा होतस्विष्ट
कृतं । बोधायनमते तु । द्रव्यवाहमिति पुरोनुवाक्या मनूच्यस्विष्टमग्ने इति याज्यपाजुहुयात् ॥ समित्संनहने
ग्नौ प्रहृत्य गणहोम प्रायश्चित्तपरिधयः शम्पाः । बहिरंजनसंस्त्रावहोमपूर्णपात्रो द्वासन ब्रह्मविसर्ज
नांतं कूर्मानिर्वर्त्य ० पूर्वासगदितं कलशमादायनेर्त्ततिद्विंशंगत्वा चतुष्पथे उपविष्यापविश्य पादौ प्रक्षाल्या

चम्यप्राशुखः सन् कलशं पुरोनिधाय तत्र पत्नीभिः सह कर्तृत्वेताभिः सह । अथ कस्यैककर्तृत्वं चेदासने
स्वयमेव यज्ञमानः कलशो आत्मनोरूपमवेश्यामाणः वित्तं संततं कर्म च संमुदायात्मकं सिद्धे मे मनसुरित्यनुवाकं बो
धाय नाचार्यं प्रणीतं कृत्य सूत्रं पठेत् ॥ अस्यानुवाकस्य सौत्रत्वादेव क्रुष्यादयानप्रदेर्निताः ॥ ॐ सिद्धे मन्यु
र्व्याघ्रे मे नंता मयोश्च के मे शुद्धे मे द्यसिंधं न्वनिमोपपासारा जगद्दे मे शूनयोश्मनि मे तद्दीगर्दभे मे शिरः श
र्य के मे ह्यीरश्वत र्या मे वेपथुः कूर्मे मे द्रुग रो वस्ते मे पस र्या अत्रिये मे मृत्यु भ्रातृव्ये मे पाप्मा सपत्ने मे निःकृति
दुष्कीर्त्तौ मेः रुधिः परश्वधि मेः समृद्धिः स्वदे म आर्तिर्गवये म आंध्यं गौरे मे बाधिर्यं मृशे मे शोको गोधायां
मे स्वे दो जरायां मे हिमं रुष्म शुकुनौ मे भीरुता शुके मे पापगंध उतुके मे खलाभ्यासः कौके म ईर्ष्या मर्कटे मे
दुर्बुद्धिः कुलले मे मंस्यो लले मे प्रथ्या उष्मे मे लष्मा ज्ञप्ये मे भ्रम दुर्व्यं मि आद्यं कोशे मे गंधः कुमा र्यां मे लंका

रः सूकरे मे क्रंदयुः पृथा कुति मे स्वप्नो जगरे मे दुस्वप्नो विद्युति मे स्मयो लोपायामे क्लेदः शरणे मे पापलक्ष्मीः स्त्री
षु मेः नृत मजा सुमे कर्कशो ब्राह्मणे मेः न्यायः शूद्रे मे स्तेयं वैश्वे मे कर्म कृतं गजन्य बन्धुनि मे ज्ञानं नैषादे ब्रह्महः
त्या कुलिं गो मे शुबथु कुलले मे विलास उद्रि मिणि मे वसितिः ॥ किंपुरुषे मे रोदो दूषिनि मे निष्टं हस्तिनि मे किलासः शु
नि मे दुरिष्टं स्तावन्येष मे बसे विदे देषु मे शपथो महा वर्षेषु मे ग्लौः पूयवत्स मे लक्ष्मा दुं दुं भो मे काशिका इन्द्री
कुषु मे पित्रं कलिं गोषु मे मेध्यमथ्वत र्यां मेः प्रज्ञस्तापुं श्वत्यां मे दुःश्वस्त्रिमाखुनि मे दंत रोगो मक्षिका यो मे
शुक्लशः शुके मे दूरिमा पूरे मे कंजत्या वृषे मे ज रावाशो मे पापवाद अफ्र मे श्र मोत्र क्षण्णे मे किल्विषमपोद्दि
पापान् पुनरपनाशितो भवान् । पापानो धो हि स कृतस्य लोके पापाने ह्यविहृतो योनः पापानं जहातिते मु
खात्वात्तद्दि मोषयमन्यत्रास्मिन्निवसतां सदृसाश्ते मर्त्या यो नो दूष्टि स रिष्यतु यमुद्दिश्यत मुज्जहीत्यभि

मं-य-य-स्या-म-स्या-दि-शि-दु-ष्पो-भ-व-ति-तां-दि-श-मे-ता-अ-प-उ-प-सि-चे-त् । पृ-ष्ठ-तो-दु-र्-मि-त्रा-स्त-स्मै-भू-या-सू-र्ये-स्मि-न्-दु-ष्टि-यं-च
व-यं-दु-ष्मः-इ-ति ॥ अ-था-प-उ-प-स्य-श्र-य-पा-त्र-म-न-वे-क्ष-य-मा-णो-य-था-दे-शं-दे-व-य-ज्ञ-नं-प्र-वि-शे-त् । त-तः-स्ना-यी-त-ए-वं-सं-प्ता-हं-
त्रि-षु-स-व-ने-षु-हृ-त्वा-अं-ते-आ-शु-ी-र्च-नं-का-र-यि-त्वा-पा-य-से-न-स-र्षि-ष्म-ता-य-था-शु-क्ति-ब्रा-ह्म-णा-न्-भो-ज-यि-त्वा-ते-भ्यो-गो-
भू-ति-रु-द्दि-र-ण्य-नि-द-त्वा-ब्र-ह्म-णे-गो-मू-त्यं-वा-द-घा-त् ॥ या-व-दू-तं-स-व-न-त्र-यं ॥ मौ-नी-स-रु-द्वि-ष्ण-ां-शु-ी-नि-य-ते-न्द्रि-य-श्च
भ-वे-त् । ए-वं-कु-र्व-न्-स-र्वे-भ्यः-पा-पे-भ्यः-प्र-मु-च्य-ते-पु-ण्य-वां-श्च-भ-व-न्ति ॥ ॥ इ-ति-वि-श्व-ना-थ-वि-र-चि-ता-यां-वि-श्व-प्र-का-
श-ि-का-यां-गो-म-हो-मः ॥ अ-थ-प्र-सं-गा-त्-रु-द्रा-दि-रु-क्ष-णं-उ-च्य-ते ॥ त-त्र-पा-द-रु-द्र-मा-ह । ए-क-भ-क्ते-न-न-क्ते-न-त-थे-
वा-या-चि-ते-न-च ॥ उ-प-वा-से-न-चै-वा-यं-पा-द-रु-द्रः-प्र-की-र्ति-तः । ए-क-भ-क्ते-न-दि-वै-चो-क्त-का-ल-रु-त-स-रु-द्रो-ज-ने-न-अ-या-
चि-ते-न-पर-की-यां-न-स्य-च-वा-या-च-नं-न-कु-र्या-त् । अ-था-परः ॥ आ-हं-न-कं-च-नं-या-च-ते-ति-न-रा-त्रो-न-दि-वा-भो-ज-नं-

उपवासः तेन च एव चतुरदः साध्यः पादद्वयः ॥ एकभक्तादौ ग्रासं संख्या ॥ नियमः पराशरेणोक्तः ॥ सायंतु द्वाद
शग्रासाः प्रातः पंचदशस्मृताः ॥ चतुर्विंशतिर्याच्याः परेनिरशनं स्मृतं ॥ सायंभक्ते आपस्तंबस्तु प्रकारांतरे
णाद् ॥ सायंतु विंशतिग्रासः प्रातः षट्त्रिंशतिस्मृताः ॥ चतुर्विंशतिर्याच्याः परेनिरशनाः स्वयः ॥ कुक्कुटांशुप्रमा
णास्युः रथाचास्यं विशुत्सुखमिति ॥ अनयोः पक्षयोः शक्त्यपेक्षया विकल्पः ॥ एवमुक्तं त्रापिशक्त्यपेक्षो वि
कल्पो ज्ञेयाः ॥ आपस्तंबस्तु चतुर्धा प्राजापत्यरुक्चुविभज्यवर्णानुक्रमेण पादद्वयं चतुर्धा स्मृतं ॥ अहंनिरश
नं पादः पादश्चायाचितं च दं ॥ सायं च दंतथा पादः पादः प्रातस्तथा च दं ॥ प्रातः पादं च रेणुदः सायं वैश्यस्य
दापयेत् ॥ अथाचितं तु राजन्ये त्रिरात्रं ब्राह्मणे स्मृतः ॥ प्रातः पाद एकभक्तत्रयं ॥ सायं पादौ नक्तत्रयं ॥ अथा
चितं अथाचितत्रयं ॥ त्रिरात्रमुपवासत्रयं ॥ अथाचितपाद उपवासपादश्चेत्तपादद्वयं मिलित्वा अर्धं कुरु ॥

नक्तपादरहितमवशिष्टं पादत्रयं पादोनरुच्छुः ॥ यदाह स एव सायं प्रातर्विना धं स्यात्पादोनं नक्तवर्जितमिति
अर्धरुच्छुस्य प्रकारंतरमाह स एव ॥ सायंप्रातस्तथैकेकं दिनद्वयमयाचितं ॥ दिनद्वयंचनाश्रीयात् रुच्छुधं
तद्विधीयते ॥ ॥ अथ प्राजापत्यरुच्छुः ॥ याज्ञवल्कः ॥ यथा कथंचित्त्रिगुणः प्राजापत्यो यमुच्यते ॥ यंश्चोक्तो
दिनचतुष्टयात्मकः पादरुच्छुः स एवायमित्यनेन निर्दिश्यते ॥ अयं पादरुच्छुः यथा कथंचित्त्रिगुणः प्राजाप
त्यो भवति ॥ यथा कथंचित्त्रिगुणः चतारः पक्षात्पात्ताः ॥ एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितं च ॥ उपवासेन
त्रेवायमित्येतन्नमेणेकभक्तादीनामानुलोम्येन स्वस्थानविरुधिरित्येकः ॥ प्रतिलोम्येन स्वस्थानविरुधिरि
तिद्वितीयः ॥ दंडकलितवदावृत्तिरिति तृतीयः ॥ सर्वत्र जपादिरहितपक्षश्चतुर्थः ॥ तत्राद्यपक्षमाह मनुः ॥ अ
हंप्रातः अहं सायं अहं स्याद्याचितं ॥ अहंपरंचनाश्रीयात् प्राजापत्यंचरं द्विजः ॥ अत्रैकभक्तादीनां स्वस्व

स्थान एवातिरुद्धत्वा स्वस्थानं न विरुद्धिः ॥ द्वितीयमाह वसिष्ठः ॥ प्रतिलोम्यं च रेयुस्ताः रुषु चांद्रायणोत्तरं उ
पवासत्रयमयाचितत्रयं नक्तत्रयं एकभक्तत्रयं मिति प्रातिलोम्यं ॥ तृतीयमपि स एवाह ॥ अहः प्रातरदूर्नक्तमह
रेकमयाचितं ॥ अहः परा कंतत्रैकमेकं चतुरहोपरौ ॥ परा कश्चिदुपवासपरः ॥ चतुर्थपक्षमहांगिराः ॥ तस्मा
च्छूद्रं समासाद्य सदा धर्मपथे स्थितः ॥ प्रायश्चित्तं प्रदातव्यं जपहोमविवर्जितं ॥ जपाद्यनधिकारे अन्यदेवतीर्थ
यात्राप्रदक्षिणादि ॥ अथातिरुद्धः ॥ मनुः ॥ एकैकं ग्रासमश्नीयात् ॥ अहानित्रीणि पूर्ववत् ॥ अहं चोपवासेदत्य
मतिरुद्धं चरन्द्भिजः ॥ त्रीणि अहानि ॥ नवदिनानि पूर्ववत् ॥ एकभक्तादिकाले तत्तन्नि यमयुक्तः संनित्यर्थः ॥ याज्ञ
वल्क्यः ॥ अयमेवातिरुद्धस्यात्पाणिपुरान्नभोजनः ॥ अयमेव पूर्वोक्तप्राजापत्यधर्मक एव ॥ अयंतु विशेषः ॥ एक
भक्तनक्तायाचितदिनेषु पाणिपूरणमात्रं प्रसूतिमात्रं ॥ नतु पूर्वोक्तद्वारिंशत्यादिग्रासानि ॥ अन्नचपाणिपूर

७
७
णांनमात्रमेवविधेयं। ननुभोजनं। उपवासदिनेषुपाणिपूर्णंचनास्ति। अतिरुच्छुपादादिव्यवस्थाप्राज्ञापत्य
वदेव॥ अथरुच्छातिरुच्छुः। गौतमः। अप्भक्षस्तृतीयः सरुच्छातिरुच्छुः। इतिहादशारात्रमुदकेनैववर्तनं
नेन। यमः। एकैकं पिंडमश्रीयात्कृत्येपिंडंयदंनिद्रि। अयाचितंयदंपिंडंवायुभक्षस्यदंपरं। अतिरुच्छुचरे
हेतुविविधंपापनाशनं। चतुर्विंशतिरात्रंतुनियमात्माज्ञितेन्द्रियः। रुच्छातिरुच्छुं कुर्वीत एकस्थानेद्विजोत्तमति॥
कृत्येप्रात एकभक्तकाल इति यावत्। एकस्थानवचनाच्चतुर्विंशतिरात्रसाध्यमतिरुच्छुद्वयंरुच्छातिरुच्छुंमकः
रुच्छोभवतीत्यर्थः। याज्ञवल्क्यः। रुच्छातिरुच्छुः पयसादिवसानेकविंशतिं। यमेनचतुर्विंशतिरात्रसाध्येरु
च्छातिरुच्छुभोजनादिनेषु कौक्यासविधानादुधभोजनेपिपत्रपुरकादिप्रासपरिमाणंरुत्वाएकप्रासपर्यासां
दुग्धमश्रीयात्। एकैवर्तुमशक्तः श्वेतरुच्छुप्रतिरुत्तिभूतप्राज्ञापत्योक्तीत्याहूविंशत्यादिप्राससंख्ययाताव

दृग्धंपातव्यं। अथवायावताप्राणाधारोभवति। तावद्गृह्यं। अनुक्तद्रव्यपरिमाणेषुसर्वत्रैवंग्राह्याप्राणया
त्रामेवेति। गौतमायुक्तपक्षेषुशक्त्यपेक्षयाविकल्पः। एवमुत्तरत्रापिद्रष्टव्यं। अथपराकः। याज्ञवल्क्यः। दूद
शादोपवासेनपराकःपरिकीर्तितः। अथसोम्यरुद्रः। पिण्याकंसक्तवस्तुचतुर्थेः। दून्यभोजनं॥ वासोवेद
शिणांद्घात्सोम्योयंरुद्रमुच्यते। पिण्याकंपिंडिततिलकल्कः। आचामः॥ इनावस्त्रावः। पिण्याकंप्राणया
त्रोपयुक्तग्राह्यं। नाधिकं। याज्ञवल्क्यः। पिण्याकाचामतक्रांबुसक्तूनांप्रतिवासरं। एकरात्रोपवासश्चरुद्रःसोः
म्योयमुच्यते। एतच्चषाडुनसाध्यं। अथतुलापुरुषारव्यरुद्रः। याज्ञवल्क्यः। एषांत्रिरात्रमभ्यासादेकैकस्य
यथाक्रमं। तुलापुरुषरुद्रैषतेयःपंचदशान्दिकः। एषांपिण्याकाचामतक्रांबुसक्तूनांप्रपंचानांप्रत्येकंक्रमेण
त्रिरात्रमभ्यासात्पंचदशान्दिकस्तुलापुरुषसंज्ञकःरुद्रोभवति। यमस्त्वैकविंशतिरात्रसाध्यंतुलापुरुषमा

प्र.

८

आचाममथ पिण्याकंत क्रंचोदकसक्तवः ॥ अहं अहं प्रयुं जानो वायु भक्षस्य अहं अहं ॥ त्रिनयनो व्येवमाह । अ
 या ज्यया जनं कृत्वा प्राश्य मूत्रपुरीषकं । अप्रतिग्राहमादाय या ज्यित्वा वनिहितान् ॥ विनायकापस्य एस्य महाव्या
 धि हृतस्य च । एतत्कृच्छ्रं तु कापूरस्य महापातकनाशनं ॥ स्वर्गद्वारमिदं पुण्यं महादेवेन निर्मितं । आचमनादी
 नां प्रत्येकं फलमाह । वाकूपादचेत्तरजोभिर्दतानि विवृतानि च ॥ आचामस्तानि निर्दंति नवश्राथं च सूतकं । ते
 लस्य दारुणं किंचित् केना कीदृहंत च यत् ॥ प्राश्य मूत्रं पुरीषं च ब्रह्महस्य एमेव च ॥ पिण्याकरत्तानि निर्दंति अ
 स्थिभित्वा तु यस्त्रितं ॥ आचामेषु च ये दोषाः स्नेहदोषाश्च ये क्वचित् ॥ खरोष्ममुखसंस्पृष्टमद्यसंस्पृष्टमेव
 च ॥ तन्केणतानि निर्दंति यच्चाद्यात् श्वव लोकि तं ॥ कनकं च तिलागावो भूमिराछादनं स्त्रियः ॥ सर्वपुनाति ध
 र्मात्ता गूढं सोदकसक्तभिः ॥ ब्रह्महत्यां भ्रूणहत्यां सुवर्णस्तेयं सुरापानं गुरदाराभिगमनं कन्यादूषणं क्ली

वाभिगमनं वायुभक्षपुनातितत । इत्येकविंशतिरात्रसाध्यतुलापुरुषरुद्रः ॥ इदं रुद्रं रुद्रत्वात्तुला पुरुषदा
मं कुर्यात् । ग्रंथाभिधिरुत्तरभयानलिखितं । आवश्यकं चेत् ग्रंथांतरे द्रष्टव्यं ॥ अथ सांतपनरुद्रं ॥ या
स्तवत्स्यः ॥ गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकमिति दुष्टिष्टं पंचगव्यंतस्य विन्नं कायशोधनमिति । ग्रंथांत
रे ॥ कुशोदकं तु गोक्षीरं दधिमूत्रं सद्यतघृतं ॥ प्राश्यापरेद्युरूपवसेत् रुद्रं सांतपनं चरेत् ॥ गोमूत्रादीनि षडप्ये
कीरुत्यपीत्वा आहारांतररहितः सन्नतिष्ठन् परेद्युरूपवसेदिति दिनद्वयसाध्यः रुद्रः ॥ केचिस्तथ कूपथकू
षद्विनेषु प्राज्ञानं वदन्ति । गोमूत्रं धूम्रवर्णायाश्च तायाश्चापि गोमयं ॥ पयकांचनवर्णायाः नीलायाश्च
तथा दधि ॥ घृतं च रुद्रवर्णायाः सर्वकापिलमेव च ॥ अलाभे सर्ववर्णानां पंचगव्येष्वयं विधिः ॥ गोमूत्रे
माषकास्तस्यै गोमयस्य तु षोडश ॥ क्षीरस्य द्वादश प्रोक्ता दध्नस्तु द्वादश कीर्तिताः ॥ गोमूत्रवतघृतस्य

एतद्दधितु कुशोदकं । गा यत्र्या चैव गो मूत्रं गंधद्वारेति गो मयं । आप्यायस्वेति गोक्षीरं दध्निं क्राव्येति गोदधिः ॥
तेजोसिशुक्रमित्याज्यं देवस्य त्वा कुशोदकं ॥ पंचगव्यं घृता पूषं हो मये दग्नि संनिधौ ॥ सप्तपत्रास्तु ये दभा अश्विना
ग्राः शुक्रतिषः ॥ एतै रधृत्य होतव्यं पंचगव्यं यथाविधि । इरावती उदं विष्णुर्मानि स्तोके च संवर एता मिश्रै व होतव्यं
दुत शेषं पिबेद्भुजः ॥ प्रणवेन समा लोड्य प्रणवेनाभिमंत्रे च । प्रणवेन समुधृत्य पिबेत्प्रणवेन तु । मध्यमेन पत्या
शस्य पद्मपत्रेण वा पिबेत् । स्वर्णपात्रेण ताम्रेण ब्रह्मतीर्थेन वा पुनः ॥ यत्त्वगस्त्रिगतं वा पं दे होति क्षति मामंके । न वे
ब्रह्म कूर्चो प वा सस्तु द्दह्यग्नि रिवे धनं । ब्रह्म कूर्चो प वा स शब्देन सांतपन उच्यते । देवताः संप्रवक्ष्यामि आ
नुपूर्व्येण यस्य याः ॥ वरुणो देवता मूत्रे गो मये द्दव्यवाहनः ॥ सोमः क्षीरे दध्नि वा यु घृते रविरदा दृतः ॥ प्रति
मा संघोर्णमास्या ममावास्यायां तिथौ वा पिबेत् । ब्रह्महापरदारा च यै चान्ये स्त्रिगता मलाः ॥ ब्रह्म कूर्चो

दहे सर्वे यथाग्निस्तृणमेव तु ॥ ॥ इतिकूर्चं ब्रह्मरूद्रः विष्णुः । अथापरं ब्रह्मरूचं । गोमूत्रभागस्तस्यार्धं शक्यतः ।
स्यार्धं कंपय ॥ दैतं धेद्विधितस्यार्धं घृतं च कुशवाचि । जावालिः ॥ गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधिसर्पिः कुशोदकं । एकै
कंपत्यहंपीत्वा त्वहोरात्रमभोजनं ॥ रूद्रः सांतपनो नाम सर्वपापप्रणाशनः । इति । इति सप्ताहसाध्यो विष्णुकूर्
चं रूद्रः ॥ अथ यति सांतपनं । शंखः ॥ एतदेव व्यदाभ्यस्तं यति सांतपनं स्मृतं ॥ मिश्रितं पंचगव्यं व्यदं पिवेद्य
र्थः ॥ अथ महासांतपनं ॥ एथ कुर्यात्सांतपनं द्रव्यैः षडहः सोपवासकः ॥ सप्ताहेन तु रूद्रोयं महासांतपनः स्म
तः ॥ यमस्तु व्यदं पिवेत्तु गोमूत्रं व्यदं वै गोमयं पिवेत् । व्यदं दधि व्यदं सर्पिः व्यदं क्षीरं ततः शुचिः । महासांत
पनं ह्येत सर्वपापप्रणाशनं ॥ एतत्पंचदशाहसाध्यं । जावालिः । षण्णामिकैकमेतेषां त्रिरात्रमुपयो ज्ञेयतः ।
व्यदं वोपवसेदं त्यं महासांतपनं विदुरिति ॥ एकं विंशतिरात्रसाध्यं ॥ अथाति सांतपनं । यमः । एतान्येव

तथा ये यान्येकैकं तु द्वंद्वं द्वंद्वं । अति सांतपनं नाम श्वपाकमपि त्रयोदशेति । एतच्च द्वादशाह साध्यं । अथ तर्प
णं कुरु ॥ पणोदुंबरा जीवित्वपत्रकुशोदकेः । प्रत्येकं प्रत्यहाभ्यस्तेः पणं कुरु उदाहृतः । पणः पलाशः । प
णोदिपत्राणां कशानां चैकेकस्य क्वाथोदमेकैकस्मिन्दिने पिबेत् । एषः पंचदिन साध्यः । ज्वाबालिः पलाशवि
त्वपत्रानां पणान्यौदुंबराणि च ॥ अश्वत्थस्य च पणानि अशोदकेकैकैरुक्तथा । अहोरात्रोपवासश्च पणं कुरुः
प्रकीर्तितः । अयं षडह साध्यः । विष्णुः । कुडापलाशोदुंबरापप्रशंखपुष्पीवटजह्नसुवर्चलापत्रिः कथितस्यां
भसः प्रत्यहपानं पणं कुरु इति । प्रत्यहमेकैकस्य क्वाथः । अयं तु सप्ताहः साध्यः । शंखलिखितो । पत्रविल्व
पलाशोदुंबराकुशोदकान्येकमभ्यतितानि पणं कुरुः । समस्तान्येतानि त्रिरात्रेण प्रयुक्तानि । पणं कुरु इति ॥
अत्रापि क्वाथ एव । अभ्यासे विज्ञेयमाह । यमः । एकैकं यद्दमस्तीयात्पणं कुरु विधीयतेति । एवं पंचदशाहः

साध्वोयं । एवं समस्तान्येतानीत्यादि । पद्मादीनिपञ्च काथायुक्तात्रिरात्रोपोषितः सन्पिबेत् । सपर्णकूर्चः ॥
अथ फलादिरुच्छुः । फलेर्मासेन कथितः फलरुच्छोमनीषिभिः । शरीर्यात्रामात्रोपयुक्त फलानिमासभक्षये
त् । तत्र सर्वत्रतसाधारणोति कर्तव्यतापिकर्तव्य ॥ तानिच फलानिका नीत्वा क्वाक्षायामाहस एव । श्रीरुष्मश्री
फलेप्रोक्तः पद्माक्षैरपरस्तथा । मासेनामलकैरेवं श्रीरुच्छुमपरंस्मृतं । पत्रैर्मतः पत्ररुच्छुः पुष्पैस्तत्तुच्छुः उच्य
ते । मूलरुच्छुः स्मृतो मूलैः स्तोय रुच्छो जलेन तु । पत्रैः श्रीरक्षादिपत्रैः । तत्तुच्छुः पुष्परुच्छुः । पुष्पाण्यपिश्रीरु
क्षादीनामेव । मूलान्यपितेषामेव ॥ ॥ अथ तप्त रुच्छुः । तप्तक्षीरघृताचनामैकैकंप्रत्यहंपिबेत् । एकरात्रोप
वासश्च तप्त रुच्छु उदाहृतः । दिनचतुष्टयसाध्यः । अयं महा तप्त रुच्छुः । एभिरेव सोपवा सोर्दुर्गात्रसंपाद्यः सां
तपनवत्तप्त रुच्छु इत्युक्तः । मनुः । तप्त रुच्छु चरन्विप्रोर्दधि क्षीरघृतानिरुत्त ॥ प्रतिव्यहंपिबेद्दुष्मान्सरुत्सया

समाहितः॥ प्रतिव्यहं सलादीन् प्रत्येकं व्यहं व्यहं विवेदित्यर्थः॥ अयं बहूद् शरात्र साध्यः॥ अलादिपरिमाणमाह
। पराशरः॥ अपां विवेत्तु त्रिपलं द्विपलं तु पयः विवेत् । पलमेकं विवेत्सर्पिः स्त्रिमात्रं चोष्णमारुतं । त्रिरस्य पूरणः
मुष्मोदकवाष्यं विवेदित्यर्थः॥ प्रकारांतरेणापि तप्तं रुच्छुः॥ षट्पलं तु विवेदंभः स्त्रिपलं तु पयः विवेत् । पलमेकं
विवेत्सर्पिस्तप्तं रुच्छुविधीयते ॥ ॥ अथ शीत रुच्छुः॥ विशुः॥ अहं मुष्माः विवेदापः अहं मुष्मं पयः विवेत् ।
अहं मुष्मं घृतं पीत्वा नाश्रीत्यादश एव तत् ॥ तप्तं रुच्छुः॥ एष एव शीतः शीत रुच्छुः॥ अयं दिनत्रयसाध्यः॥ प
राशरः॥ व्यहं शीतं विवेत्तोयं व्यहं शीतं पयः विवेत् । व्यहं शीतं घृतं पीत्वा वायुभक्षः स्त्रहं परं ॥ द्वादश
दिनसाध्यः॥ ॥ अथान्येपि रुच्छुः॥ शुग्दः॥ विसान्युदकसिंघानिमासमश्रीतसंयतः॥ सक्तो सोदकान्मा
सं रुच्छो वारुण इत्यते ॥ बिल्बैरामरुकेर्वापिय प्राक्षैरथवाशुभैः॥ मासेन लोके श्रीरुष्मैः छुः कथ्यते द्वि

जसत्तमेः। गोपुरीषाद्यवात्तंचमासेनित्यंसमाहितः। व्रतंतुयावकंकुर्यात्सर्वपापापनुत्तये॥ अनश्वंज
लमध्यखस्त्रहोरात्रंजपेद्दुधः। संवत्सररुतंपापंजलरुद्धोव्यपोदति। जपोवारुणसूक्तानां। योगयात्रव
क्ष्यः। वायुमक्षोद्विवातिषेद्रात्रिनीत्वाप्तसूर्यदृक्॥ सदस्त्राष्टाधिकंजप्त्वागायत्रीजलसंज्ञकः। द्वितीयदिने
सूर्यदृष्ट्वाभ्रहोत्ररसदस्त्रंगायत्रीजपंरुत्वापारुणांकुर्यादित्यर्थः॥ ॥ अयंजलरुद्धः। तथामासोपवासो
वित्तयोदिनत्रिंशदुपोमानात्॥ तथागोमूत्ररुद्धः। आतप्तेःश्वारयित्वागां गोधूमान् यवमिश्रितान्। ता
नगोमघोशान् संगृह्यपिबेद्गोमूत्रयावकमिति॥ ॥ अथचांद्रायणं। यात्रवक्ष्यः। तिथिवृद्ध्याचरेत्विंशान्
शुक्लशुष्यंरुसंमितान्॥ एकैकंद्रूसयेत्तृह्मपिंडंचांद्रायणंचरन्॥ इंदुक्षयेनभुंजीतपृषचांद्रायणोविधि
ः। चरेद्दक्षयेत्॥ चांद्रायणं ग्रास एद्भ्यांचंद्रस्यायनचरणमिवचरणंयस्मिन्कर्मणि॥ तच्चांद्रायणं।

प्र.
२

संज्ञायां दीर्घः। इदं यवमध्यचांद्रायणं। मध्ये प्रासाधिक्येन स्थूलत्वात्। गौतमः स्वन्यथाह॥ अतश्चांद्रायणं तस्योक्तो विधिः॥ वृष्टु इति॥ वृष्टे यदुक्तं तिष्ठेद्दहनीत्यादितत्सर्वमत्र भवतीत्यर्थः॥ अत्र विशेषमाह। आवयनं चरेत्। अतं प्रायश्चित्तं। तदर्थं यच्चंद्रायणं। तदावयनं भवति। अभ्यर्चयार्थिनो भवतीत्यर्थः॥ तथा। आप्यायस्व संतेषां सि न वी न व इत्येताभिस्तर्पणं आह्यहोमो अहो विष्वानु मंत्रणं उपस्थानं चंद्रमसो यद्देवा देव हेतु नमिति च तस्य भिरा ज्यंतु दद्यात्। देवकृतस्येति चांते समिदिते भूर्भुवस्वस्तपः सत्यं यज्ञः श्रीः रुमि डो ज स्तेजः पुरुषो धर्मः शिव इत्येते प्रांसानु मंत्रणं प्रति मंत्रं मन सामे नः॥ स्वाहेति सर्वानेते रेव प्रासान् भुंजति॥ आप्यायस्वत्यादिभिर्न वी न व इत्येतेस्तर्पणं कृत्वा। चंद्रमस उपस्थानं कृत्वा आह्यहोमं हवि रनु मंत्रणं च कुर्यात्। चंद्रोपस्थाने मंत्रः। आप्यायस्वत्यादयः

यद्देवादेवदेइनामिति चत्वार आज्यहोमे प्रतिमंत्रं च होमः ॥ देव रूतस्ये न सो वयं नमसा त्यादिए के कृत्कृ
समिद्धिरिति च द्रुव चना कृपिं जल न्यायेन यद्वापि त्रित्वमेव प्रतीयते तथापि यद्देवादेवदेइनामिति च तस्य भि
रिति पूर्वमेव चतुःसंख्योपादानात् त्रित्वं तावदपगतं प्रकरणवत्तात् अथ गते च त्रित्वे देव रूतस्येत्यस्मि
न्मगात्मैकत्वावये अत्रांतरवाक्यानां षट्संख्या कृत्वा समिद्धिरिति च द्रुव चनं षट्देवपर्यवस्यतीति वाक्य
वत्तात् षट्द्रुवतयः समिधः भवन्ति पिंड करणात्पूर्वं हविरनुमंत्रणं मंत्रा अप्याय स्वत्येवमादयः ॥ पिंड
करणानंतं रं अमित्येवमादयः ॐ भूः ॥ भुवः ॥ सुवः ॥ तपः ॥ सत्यं ॥ यज्ञः ॥ श्रीः ॥ ईर्क ॥ इद्रु ॥ ओजः ॥ तेजः ॥ पुरुषः
घर्मः ॥ शिवः ॥ इत्येते ग्रासानुमंत्रणं हविरनुमंत्रणं ॥ अत्र संते मनसा मनस्युति स्वाहेति वा प्रयुंतीति ॥ तपः
प्रभृति मंत्राश्चतुर्थ्यंताः ॥ नमस्वस्ति स्वाहेत्यादिसूत्रेण चतुर्थी विधानात् ॥ तथाप्यासप्रमाणमस्या चतुः

प्र.
३

भैक्षसक्तुकणयावकपिण्याकपयोदधि घृतमूलफलोदकादीनिदूर्वांशुजरोत्तरंप्रशास्तानि. पौर्णमा
स्यांपंचदशग्रासान्भुक्त्वाएकापचयेनापरपक्षमश्रीयाद्मास्योवांशामुष्य एकोपचयेनपूर्वपक्षवि
परीतमेकैषामेकैषामेषचांद्रायणोमासइति। ग्रासप्रमाणमितिशिख्यंरुपरिमितपंचदशादिग्रासभो
जनासमर्थवालादिविषयं। एवमेवकुक्कुटांदाद्रिमलकपरिमाणशतयपेश्याभोज्यं। चतुर्दश्यामु
पवासःपौर्णमास्यांपंचदशग्रासभोजनं। ततःएकैकग्रासग्रासः। अमावास्याग्रामुपवासः। ततपौ
र्णमासीपर्यंतपंचदश। १५॥ ग्रासरुक्षिरितिदूत्रिंशद्रिनसाध्यं। ३२॥ चांद्रायणं। योगीश्वराद्युक्तचांद्र
यणाद्यपेश्यान्यदेतएवपिपीलिकामध्यं। विपरीतकरणेतुयवमध्यंभवति। ग्रासरुक्षोद्रुसेचतिथि
रुक्षिक्षयवः। कदाचिच्छोदशत्वंकदाचित्चतुर्दशत्वमपिभवति। ग्रासरुचंद्रोदयेज्ञानेग्रसनीयः।

उदयश्च कदाचिन्नक्तंकदाचिद्वेति । तदनुसारेण कर्तव्यं ग्रासग्रसनं । तथा । चांद्रमसंचरंश्च पयित्वा ज्यो-
त्स्नायांचरशेषान्नपिंडास्माविद्येभिर्मंत्रितान् प्राश्नीयादिति । ग्रासग्रसनसमये यातिथिः स्तस्वतया ग्रा-
ससंख्योपादेया । ज्योत्स्नाशब्देन चंद्रोदयोक्तृश्यते ॥ तथा चार्धरात्रादावपि भोजनदोषो नास्ति । स्वःशु-
आर्द्रामलकमात्रास्तु ग्रासइंद्रव्रते स्पृताः । तथैवाद्भुतयस्तत्रशोचार्थंचैवमृत्तिकाः । एकेकंग्रासयेसिंद्रंरुंस्प-
शुक्लेचवर्धयेत् । उपस्पृशंस्त्रिषवणमेतच्चंद्रायणं सप्तमिति । अन्यदपि यातवत्क्यः । यथा कथंचित्पिंडानांच-
त्वारिंशत्तदुद्ये । २५० । मासेनैवापभुंजीत चांद्रायणमथापरं । अत्रायंक्रमेः दिनेदिनेष्टोग्रासाभुंजीत । अ-
थयानक्तंचतुरो नक्तंचतुरउति । अथैकस्मिन्दिनेचतुरोपरस्मिन्दूदश । दुतेकुरात्रमुषोष्यापरस्मिन्बोदश
। यदू । दिनदूयमुषोष्यतृतीयदिनेदूत्रिंशदित्यादिप्रकाराणांमध्ये शक्त्यपेक्षयाभुंजीतेति । अत्रति

प्र.
४

श्वपेश यात्रासनियमोनास्ति। उषक्रमलुशुकुरुस्मप्रतिपदोन्यत्रकर्तव्यः। यस्तुनेरंतर्येणैवंविधः श्रांद्राय
णानुष्ठानं करोति। तस्य तिथिरुक्षिग्रासो वशेन कदाचित् द्वितीयादिस्वारंभो भवति। तत्र न दोषः। चंद्रगत्यनु
सरणमंतरेणात्रिंशदिनात्सकसावनमासानुसारेणानुष्ठेयत्वात्। अत्र चांद्रायणशब्दो गौणः स्तद्धर्मप्रा
प्त्यर्थः। कुंडपायिनामयने अग्निहोत्रशब्द इव। अस्मिन् चांद्रायणे पूर्वप्रक्रांतमेव पंचदशयुपवासादिनतु
ष्यते तिथिनियमेन ग्रासनियमाभावात् ॥ यत्र तु तिथिनियमेन ग्रासनियमः। तत्र पूर्वप्रक्रांतमुपवासादि
कं अन्येन कारयेत्। एषेव प्रकारेषु क्वचन मनुना विशेषसंज्ञादर्शिता। अष्टावहोसमश्रीयात्पिंडान्मध्यंदिने
स्थिते। नियतात्मा द्विविष्यस्य यतिचांद्रायणं चरत् ॥ चतुरः प्रातरश्रीयात्नियतात्मा दृढव्रतः। द्विविष्यान्नस्य चै
मासमृषिचांद्रायणं सरत् ॥ ॥ अथ सोमायनं ॥ एतदपि चांद्रायणधर्मकमेव ॥ तत्तुरुस्मचतुर्थीमारभ्यशु

ऋद्धा रशीपर्यंतं तमनुष्येयं। द्वा रितः॥ चतुर्थप्रभृति चतुस्तनेन त्रिरात्रं। त्रिस्तनेन त्रिरात्रं। द्विस्तनेन त्रिरात्र मे
कस्तनेन त्रिरात्रं। एकमेकस्तने प्रभृति पुनः चतुस्तनांते। याते सोम चतुर्थस्तनूस्तयानः पादितस्ये स्वाहा। या
ते पंचमीषधीत्येव यथा र्थास्तिथि होमा एकमासं। एनोभ्यः पूतश्चंद्रमसा सामान्यतां सामाने लो कतां सायु
स्यं च गच्छतीति चतुस्त्रिद्व्यादि क्रमेण स्तनानां द्वासात्पुनरेकादि क्रमेण ब्रह्मेः इहमचतुर्थे वारं भद्रिनमिति गः
म्यते। स्तनेन त्रिरात्रमित्यभिहितत्वात्। मुख एव दोह इति प्रतीयते। तदनुपपन्नं। साक्षात् स्तनेन त्रिपिसाध
नं। अपितु तस्मिन्तं पयः॥ अग्रे च दोमंभिहितः। दोमश्च द्रव्यसाध्यः। तच्च द्रव्यं कुक्षु दुग्धपरित्यागेन कल्प्यं।
आल्यादिकं न युज्यते। तस्माच्चतुस्तनादि स्थितं दुग्धं र्हीतायति सोमेत्यादिभिर्मंत्रैः प्रतितिथि एकेका मा
हुतिं हुत्वा पयः पिबेत्। चांद्रायणधर्मातिदेशाच्चंद्रोदय एव पयःपानं। मंत्रोद्देशे च कर्तव्यः॥ याते सोम

प्र-
५

पंचमीतनूः यानः पाहितस्यैस्वा ॥ इति पंचम्यां ॥ एवं षष्ठां षष्ठीपदप्रयोगः ॥ उन्नरवाप्यमावास्यापर्यन्तमे
 वमेव ॥ पुनः प्रतिपदि प्रथमातनूरित्येवं प्रयोगः ॥ ततो द्वितीयादिषु द्वितीयातनूरित्यादि ॥ एतच्चतुर्विंशतिदि
 नसाध्यं ॥ यथाथांस्तिथिदोमा इत्युक्तत्वात् ॥ चतुर्थद्विदशीमध्ये यत्र तिथिक्षयो भवेत् ॥ चतुर्विंशतिदिना
 निभवंति तद्देवकर्तव्यं ॥ एवं सोमाय नशक्तविशयं ॥ शक्तविषये तु मार्कंडेयः ॥ गोक्षीरं ससरात्रं तु पिवेत् स्ननः
 चतुष्टयात् ॥ स्नानत्रयात्ससरात्रं ससरात्रं स्नानद्वयात् ॥ स्ननेनेकेन षड्भ्रं त्रिरात्रं वायुं भुग्भवेत् ॥ इति ॥ ॥
 अथ यावकव्रतं ॥ गोपुरीषाद्यवान्तं तु मासं नित्यं समाहितं ॥ व्रतं याते व कंकुर्यात्सर्वपापापनुत्तये ॥ अ
 थाद्यमर्षणं व्रतं ॥ मनुः ॥ अहं नृपवसेद्युक्तस्त्रिरहोभ्युपयंनपः ॥ तुच्यते पातकेः सर्वैः स्त्रिजपित्वाद्यम
 र्षणं ॥ अथाश्वमेधः क्रतुराहू सर्वपापापनादनः ॥ तथाद्यमर्षणं सूक्तं सर्वपापापनादनं ॥ अत्रैव विशेष

पमाहविष्टम् ॥ प्रत्यहं निप्र निस्तानं मङ्ग मग्ने धर्मवर्षणं ॥ जपो दृवा स्थितस्ति श्रेद्रा न्नावासीत गां त्यजेत् ॥ क
र्मणां तेषु यस्त्विनां दृघादिति याज्ञवल्क्यः ॥ अनादिशेषु पापेषु शुद्धिश्चांद्रायणे ननु ॥ धर्मार्थं कश्चरे देतत् चंद्र
स्येति स लो कतां ॥ रुद्र रुद्र धन कामस्तु महती श्रियमाप्नुयात् ॥ अथ रुद्र चांद्रायण साधारणेति कर्तव्यताः ॥
याज्ञवल्क्यः ॥ कुर्यात्त्रिषवणस्तार्या रुद्र चांद्रायणं तथा ॥ पवित्राणि त्रिषवणं गायत्र्या चाभिमंत्रयेत् ॥ जपेत्
अथ मर्षणं देव रतः शुक्लवत्यस्तरत्नमंडीत्सादि वसिष्ठादि र्गार्ता मित्र ग्यद्रुः सामसु प्रदृशिता नित्यं तथा ॥
खं जपेत् ॥ अवि रूद्र कालेषु पिंडान् ग्रासान् गायत्र्या अभिमंत्रयेत् ॥ ग्रासानुमंत्रणे गोतमोक्तै र्गोभूरित्यादि मं
त्रैः सह गायत्र्या विकल्पः ॥ एवं जपदि श्वेक कार्यणां मंत्राणां विकल्पः ॥ भिन्नकार्याणां समुच्चय इति तातयं
मुनः महाव्याहृतभिर्होमः कर्तव्यः स्वयमन्वहं अहिंसा सत्यमक्रोधमार्जवं च समाचरेत् ॥ त्रिरहं स्विर्न